

Павло Полянський

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти

(рівень стандарту)

Київ
«Грамота»
2018

Умовні позначення:



— пригадайте;



— основні події;



— запитання
та завдання;



— свідчення;



— особистості.

Полянський П.

Всесвітня історія (рівень стандарту) : підруч. для 10 класу закл. загальн. середн. освіти.

ISBN

Підручник відповідає Державному стандарту й новій програмі з всесвітньої історії (рівень стандарту). Містить навчальний матеріал на засадах компетентнісного підходу, у якому подано події всесвітньої історії (1914–1945).

Осягнути цей надзвичайно складний період в історії людства допоможуть уривки з історичних документів, висловлювання відомих людей, ілюстрації, схеми, таблиці й діаграми, історичні карти.

Запитання та завдання зорієнтовані на віковій особливості десятикласників і сприятимуть ґрунтовнішому засвоєнню навчального матеріалу.

ЗМІСТ

Від автора	5
Вступ	7

Розділ I

ПЕРЕДУМОВИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. ВІЙНА ТА РЕВОЛЮЦІЇ

§ 1. Початок і розгортання Першої світової війни	10
§ 2. Міжнародні конфлікти та крах багатонаціональних імперій в період Першої світової війни	23
§ 3. Події 1917–1918 рр.	33
<i>Матеріал до практичного заняття</i>	
Перша світова: повсякденне життя в умовах фронту й тилу	41
Узагальнення до розділу I	47

Розділ II

ОБЛАШТУВАННЯ ПОВОЄННОГО СВІТУ

§ 4. Паризька мирна конференція та мирні договори	52
§ 5. Міжнародні договори 1921–1929 рр. Версальська система	
<i>Матеріал до практичного заняття</i>	
Вогнища напруження в міжнародних відносинах: причини, сторони та наслідки протистояння	
Узагальнення до розділу II	

Розділ III

ПРОВІДНІ ДЕРЖАВИ СВІТУ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

§ 6. Сполучені Штати Америки	
§ 7. Велика Британія	
§ 8. Франція	
§ 9. Італія	
§ 10. Німеччина	
§ 11. Радянський Союз	
§ 12. Виклики міжвоєнного часу	
<i>Матеріал до практичного заняття</i>	
Тоталітарні режими: державний контроль над публічним життям і суспільною свідомістю	
Узагальнення до розділу III	

Розділ IV

ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

§ 13. Польща й Чехословаччина в міжвоєнний період	
§ 14. Угорщина, Румунія, Болгарія та Югославія в міжвоєнний період .	

Матеріал до практичного заняття

Центрально-Східна Європа: вибір між демократією та авторитаризмом
Узагальнення до розділу IV

Розділ V

ДЕРЖАВИ АЗІЇ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

§ 15. Японія, Китай та Індія в міжвоєнний період

§ 16. Країни Передньої Азії та Латинської Америки
в міжвоєнний період

Матеріал до практичного заняття

Азія та Латинська Америка: протистояння демократичних сил і диктатор-
ських режимів.

Узагальнення до розділу V

Розділ VI

ПЕРЕДУМОВИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

§ 17. Назвівання Другої світової війни

§ 18. Утворення трьох воєнних блоків світової війни.
Політика «умиротворення» агресора

§ 19. Світ на порозі війни

Матеріал до практичного заняття

Міжнародні відносини в другій половині 1930-х років
у світлі історичних джерел.

Узагальнення до розділу VI

Розділ VII

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА

§ 20. Початок і розгортання Другої світової війни

§ 21. Події 1941–1942 рр.

§ 22. Корінний перелом у Другій світовій війні

§ 23. Завершальні етапи Другої світової війни. Розгром держав «Осі» ..

§ 24. Завершення й наслідки Другої світової війни.

Міжнародні судові процеси над військовими злочинцями

Матеріал до практичного заняття

Примусова праця в Третьюму рейху

Узагальнення до розділу VII

Розділ VIII

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ТА КУЛЬТУРА В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

§ 25. Найважливіші досягнення науки та техніки. Література

§ 26. Нові напрями в мистецтві

Узагальнення до розділу VIII

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПІДРУЧНИКОМ

У 10 класі Ви продовжите вивчати всесвітню історію. Перед Вами підручник, створений на засадах *компетентнісного підходу*. У сучасному світі Вам необхідно набути потрібних умінь і навичок, знайти своє місце в суспільстві. Компетентнісний підхід полегшить Вам навчальну діяльність, допоможе в майбутньому свідомо вибрати професію.

Компетентність включає обізнаність, ініціативність, практичність, комунікацію, самовираження, соціальні й громадянські навички, роботу з цифровими носіями, а найголовніше — уміння вчитися, уміння працювати з інформацією.

Оволодівши компетентнісним підходом, Ви зможете зробити усвідомлений вибір, застосувати на практиці набуті знання та вміння.

Підручник містить навчальний матеріал, який відповідає вимогам Державного стандарту, концепції Нової української школи та оновленій програмі з історії (2017). Текстова частина підручника складається зі вступу й восьми розділів.

Кожен розділ починається з блоку *«Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності»*. Він зорієнтує Вас щодо того, яких навичок Ви набудете, опанувавши матеріал розділу.

Закінчується розділ *«Узагальненням»*, у якому стисло викладено ключові тези вивченого матеріалу.

Залежно від складності й обсягу матеріалу, розділи поділено на параграфи. Зверніть увагу на запитання перед параграфом. Вони допоможуть Вам повторити й узагальнити матеріал, вивчений у 9 класі.

Важливою складовою підручника є рубрика *«Свідчення»* — висловлювання істориків, відомих політиків, військових діячів, митців, пересічних людей, які були свідками описуваних подій. Історичний опис минулого не завжди є фотографічною копією подій. Деякі події були забуті чи спотворені, деякі міфологізовані. У підручнику наведено суперечливі, а подеколи й протилежні оцінки фактів чи історичних постатей. До висловлювань подано запитання й завдання.

На проблемні запитання зазвичай немає однозначних «чорнобілих» відповідей. Це не випадково, адже їх також називають «відкритими» запитаннями. На підставі вміщених у підручнику

матеріалів Ви дійдете власних висновків щодо подій минулого і зможете перевірити свої навички критичного оцінювання історичних джерел, навчитеся переконливо захищати власну думку не тільки на уроці чи в позаурочний час, а й у багатьох життєвих ситуаціях.

Пошуковим і проблемним є також характер більшості запитань і завдань вищого рівня складності, які починаються словами: «*Чи вважаєте Ви, що...*», «*Як, на Вашу думку,..*», «*Висловіть власне ставлення...*» та ін.

Кожен параграф завершується *запитаннями* та *завданнями* різного ступеня складності — від простіших до складних. Вони спрямовані на закріплення набутих знань, навичок і компетентностей.

У підручнику чимало *історичних карт*, які допоможуть Вам сформулювати географічне уявлення про події, а також краще засвоїти історичні факти.

Таблиці, схеми й діаграми містять різноманітний статистичний матеріал, який не обов'язковий для запам'ятовування. Він допоможе Вам виробити навички аналізування статистичних даних та оперування ними. Також цей матеріал є джерелом додаткових аргументів на підтвердження або спростування певних оцінок чи поглядів.

Фотографії, малюнки, зокрема й карикатури, фотокопії історичних документів є самостійним джерелом інформації. До них також подано запитання й завдання проблемно-пошукового характеру. Для зручності опрацювання змісту того чи того параграфа пояснення понять подано не наприкінці підручника, а безпосередньо в тексті як *словник*.

Найважливіші факти, події, дати й імена виділені в тексті іншим шрифтом. До історичних термінів і понять, розуміння й застосування яких передбачено навчальною програмою й вимогами до зовнішнього незалежного оцінювання, подано пояснення.

Також у підручнику вміщено *матеріали до практичних занять*, у яких використано уривки з історичних документів та ілюстративний матеріал. Подані до них завдання та запитання спонукатимуть Вас порівнювати, систематизувати й узагальнювати історичні події, теорії та явища.

Успіхів Вам у навчанні!

Автор



ВСТУП



Згадайте

- Назвіть особливості розвитку світової цивілізації в період «довгого» ХІХ ст.
- Яку роль відіграв технічний прогрес у житті людей?
- Охарактеризуйте наслідки індустріальної революції. Як вона сприяла становленню індустріального суспільства в ХІХ — на початку ХХ ст.?
- Які зміни стались у суспільному й повсякденному житті людей унаслідок індустріальної революції? Як демократичні революції в середині ХІХ ст. сприяли розширенню прав і демократичних свобод громадян?

Курс всесвітньої історії, який Ви вивчатимете в 10 класі, охоплює економічні, політичні, дипломатичні, військові та культурні процеси в першій половині ХХ ст. — від початку *Першої світової війни* (1914) до завершення *Другої світової війни* (1945). Він покликаний допомогти Вам зрозуміти механізм взаємовідносин між окремими людьми, націями й державами.

Початок ХХ ст. — доба утвердження імперіалізму, становлення націй, бурхливого технічного прогресу, який руйнував традиційне суспільство. Цей період виявився одним із найдраматичніших і найсуперечливіших в історії нашої планети. Він поєднав як найвеличніші досягнення людства, так і найбільші трагедії. З одного боку, суттєво покращився добробут мільйонів людей, а з іншого — спостерігався занепад у багатьох регіонах земної кулі.

Перша половина ХХ ст. ознаменувалася завершенням формування індустріального суспільства. Істотно зріс життєвий рівень населення провідних країн. Підприємці змушені були збільшувати заробітну плату, скорочувати тривалість робочого дня. Водночас із появою масових робітничих професій в індустріально розвинутих центрах зростала кількість інтелігенції і, що особливо важливо, дрібних і середніх власників, які на всіх етапах розвитку ринкового господарства становлять основу суспільства.

Значний вплив на поступ суспільства наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. справили науково-технічні досягнення, зокрема розвиток фундаментальних наук. Якщо раніше блага цивілізації були доступні лише нечисленному міському прошарку жителів найбільш високорозвинених західноєвропейських країн, то в період між двома світовими війнами (1919–1939) завдяки індустріальній революції з ними ознайомилися мільйони жителів земної кулі. Для цього періоду характерні зіткнення держав і їхніх союзів, утворення могутніх імперій і їх розпад, боротьба народів за створення власних держав, мужність і наполегливість величезної кількості людей, які боролися за рівні права для всіх, проти тягара державного й військового гніту та тиранії.

XX ст. називають також століттям «пересічної людини», адже саме на її долю випало найбільше страждань. Революції й революціонери всього світу прагнули змінити старий порядок, але нерідко в результаті їхньої боротьби й навіть перемоги права людини порушувалися ще більше, а нові порядки виявилися гіршими за старі.

Перша половина XX ст. — це час протистояння демократичних і тоталітарних режимів. Боротьба відбувалася в кілька етапів і в кількох напрямках. У світовій політиці тісно переплелися суперечності як усередині окремих країн, так і в міжнародних відносинах. Без розуміння цих складних процесів важко збагнути, що призвело до початку Другої світової війни.

У той час не було авторитетної міжнародної організації, яка б могла об'єднати миролюбні сили й не допустити світової війни. Ліга Націй виявилася неспроможною створити ефективну систему міжнародної безпеки, а політичний егоїзм і прагнення отримати вигоду за рахунок інших узяли в європейських столицях гору над тверезим розрахунком і турботою про долю народів світу.

Друга світова війна (1939–1945) забрала життя багатьох мільйонів людей, призвела до масштабних руйнувань та економічних утрат, а також до чергового перекроювання політичної карти світу.

Світовій історії, зокрема першої половини XX ст., присвячено безліч досліджень, наукових, науково-популярних і художніх творів; знято чимало документальних і художніх фільмів. Учитель рекомендуватиме Вам додаткову навчальну літературу, яка є у Вашій шкільній, сільській чи міській бібліотеці, а також електронні ресурси (електронні посібники, інтернет-ресурси) з кожної теми. Електронні каталоги наявної у фондах історичної літератури мають, зокрема, Національна історична бібліотека України, Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Через пошукові системи можна отримати доступ до інформації в Інтернеті з найрізноманітніших питань. Наприклад, можна скористатися сайтами провідних українських наукових установ Національної академії наук України (Інституту історії України, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Інституту світової економіки і міжнародних відносин, Інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка), а також кафедр всесвітньої історії вищих навчальних закладів України. Ви можете отримати доступ до матеріалів різними мовами з історії окремих країн, а також про історичних діячів. Однак до матеріалів, розміщених в Інтернеті, потрібно ставитися критично, краще проконсультуватися з учителем.



Закриття та завдання

1. Як Ви вважаєте, чи могли основні ознаки світового розвитку на початку XX ст. з'явитися в попередні епохи? Обґрунтуйте відповідь.
2. Чи притаманні, на Вашу думку, сьогодні якісь з ознак світового розвитку на початку XX ст.? Якщо так, то які саме?

РОЗДІЛ I

ПЕРЕДУМОВИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. ВІЙНА ТА РЕВОЛЮЦІЇ

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності. Ви будете:



знати: зміст понять «Перша світова війна», «геополітичний простір», «геополітичні інтереси», «система “озброєного миру”», «військово-політичний блок», «позиційна війна», «ксенофобія», «геноцид», «контрибуція»; хронологічні межі Першої світової війни, революції в Російській імперії, вступу у війну США і виходу з війни Росії, приходу до влади більшовиків, революцій в Австрії, Німеччині, Болгарії, дату укладення Комп'єнського перемир'я; вплив економічних і політичних процесів на хід війни; наслідки вступу у війну США та виходу з війни Росії; війну як чинник розпаду багатонаціональних імперій;



уміти: встановлювати хронологічну послідовність і синхронність подій Першої світової війни, революційних подій у Європі; показувати на карті зони геополітичних зазіхань держав — членів Антанти й Троїстого союзу, основні битви Першої світової війни; визначати передумови Першої світової війни; установлювати передумови революцій у Російській імперії та інших країнах Центрально-Східної Європи, причини й наслідки приходу до влади в Росії більшовиків; пояснювати особливості статусу жінки в суспільстві в період війни; узагальнювати основні політичні, економічні й світоглядні наслідки Першої світової війни та революцій у Росії й Німеччині.



§ 1. Початок та розгортання Першої світової війни



Примітайте

- Чому наприкінці XIX ст. загострилися англо-німецькі й покращилися англо-франко-російські відносини?
- Чому виникли марокканські й балканська кризи? Чим вони загрожували міжнародним відносинам?
- Коли й за яких обставин утворилися військово-політичні блоки Троїстий союз та Антанта?

Другу третину XIX — перше десятиліття XX ст. часто називають «періодом *«озброєного миру»*». Наростання напруження між конкуруючими блоками супроводжувалося гонкою озброєнь. Особливо загострилося англо-німецьке морське суперництво.

1. Початок Великої війни

Причини загострення міжнародних відносин полягали в протистоянні між провідними європейськими державами майже на всіх континентах, на морях і океанах. Індустріальна революція забезпечила їх достатнім військовим та економічним потенціалом для територіальної експансії.

Найбільш заплутаною й нестабільною на початку XX ст. міжнародна політика була на Балканах. Виник навіть термін — *«балканський вузол»*. Новостворені незалежні національні держави не бажали бути пішаками в геополітичній грі, яку вели конкуруючі європейські держави, і дедалі гучніше заявляли про свої інтереси на Балканах.

Сфери зіткнення інтересів основних призвідників Першої світової війни

Німеччина

- Прагнула стати військовим, економічним і політичним лідером на Європейському континенті, як нова динамічна імперія;
- претендувала на рівні права в колоніальних володіннях Великої Британії, Франції, Бельгії, Голландії, Португалії; включившись у боротьбу за колонії після 1871 р., активно завойовувала ринки;
- вважала російсько-французький союз таким, що прагнув підірвати її могутність.

Словник



«Озброєний мир» — період між об'єднанням Німеччини після франко-пруської війни (1871) і початком Першої світової війни (1914), для якого характерні гонка озброєнь між Великою Британією, Францією, Росією, Німеччиною та Австро-Угорщиною, а також дипломатичні кризи, що посилили напруженість між країнами — членами Антанти й Троїстого союзу.

Австро-Угорщина

- Прагнула утримати захоплені нею в 1908 р. Боснію й Герцеговину;
- протидіяла Росії, що перебрала на себе повноваження захисника всіх слов'ян на Балканах, і Сербії, яка претендувала на роль об'єднавчого центру південних слов'ян імперії.

Франція

- Прагнула реваншу за поразку від Німеччини в 1870 р.;
- мала намір повернути Ельзас і Лотарингію, анексовані Німеччиною в результаті франко-пруської війни 1870 р.;
- зазнавала збитків від конкуренції німецьких товарів на своїх традиційних ринках збуту;
- остерігалася нової німецької агресії;
- прагнула за будь-яку ціну зберегти свою колоніальну імперію, зокрема Північну Африку.

Росія

- Наполягала на ослабленні чи перегляді на свою користь режиму контролю над протокою Дарданелли з метою вільного проходу російського флоту в Середземне море;
- розцінювала будівництво залізниці Берлін–Багдад (1898) як недружній з боку Німеччини акт, зазіхання на її права в Азії згідно з російсько-британським договором 1907 р. про розподіл сфер впливу в регіоні;
- протидіяла австрійському й німецькому проникненню на Балкани;
- наполягала на винятковому праві протекторату над усіма слов'янськими народами; підтримувала на Балканах налаштованих проти Австрії й Туреччини сербів і болгар.

Велика Британія

- Вела проти Німеччини неоголошену економічну й торговельну війну;
- проводила активні військово-морські приготування на випадок агресивних дій з боку Німеччини;
- через потенційну німецьку загрозу відмовилася від традиційної для країни політики «блискучої ізоляції» і створення антинімецького блоку держав;
- не вибачила Німеччині підтримку бурів в англо-бурській війні 1899–1902 рр.;
- не мала наміру пасивно споглядати за проникненням Німеччини в регіони, які вважала «своїми»: Східну й Південно-Західну Африку.

Сербія

- Прагнула утвердитися на Балканах як лідер слов'янських народів півострова;
- виношувала плани утворення Югославії, включивши до неї всіх слов'ян, які проживали на півдні Австро-Угорської імперії;
- неофіційно підтримувала на півострові націоналістичні організації, що боролися проти Австро-Угорщини.



Вбивство ерцгерцога Франца Фердинанда.
м. Сараєво, 1914 р.



Затримання поліцією Г. Принципа.
1914 р.

У червні 1914 р. центром світової уваги стало боснійське місто Сараєво. На той час Боснія була частиною Австро-Угорщини, проте сербська частина населення виступала за приєднання до сусідньої Сербії. 28 червня 1914 р. член сербо-хорватської націоналістичної групи Гаврило Принцип убив намісника австрійського престолу ерцгерцога Франца Фердинанда та його дружину. *Сараєвське вбивство* стало формальним приводом для оголошення війни.

23 липня 1914 р. Австро-Угорщина пред'явила Сербії ультиматум і почала готуватися до війни. У конфлікт між двома державами відразу були втягнуті Німеччина й Росія, пов'язані з ними відповідними союзницькими договорами. Австро-Угорщину підтримувала Німеччина, а Росія розраховувала на допомогу Франції й Великої Британії. Отже, від самого початку стало зрозуміло, що війна не обмежиться сербсько-австрійським фронтом.



Свідчення

- Проаналізуйте уривки з історичних документів. Як, на Вашу думку, ці документи характеризують поведінку окремих учасників міжнародної кризи у зв'язку із сараєвським вбивством?

«Дипломатичний успіх, що закінчився б цілковитим приниженням Сербії, не мав би цінності. Тому треба висунути Сербії такі вимоги, які точно будуть відхилені, а потім вдається до радикального розв'язання питання через воєнне втручання».

З протоколу засідання австро-угорського уряду 7 липня 1914 р. (Conrad von Hötzendorf F. Aus meiner Dienstzeit. 1906–1918. Bd IV. — Wien: Berlin, 1924. — S. 51)

«Кайзер сказав мені, що ми можемо розраховувати на цілковиту підтримку Німеччини. На думку кайзера Вільгельма, не варто зволікати. Якщо між Австро-Угорщиною і Росією вибухне війна, Німеччина стане на наш бік. Буде шкода, якщо ми не скористаємося ситуацією, яка всім нам на користь...»

З повідомлення австро-угорського посла в Берліні про зустріч з Вільгельмом II 5 липня 1914 р. (McAlevy T. Modern World History. — Cambridge University Press, 1996. — P. 7)

Упродовж трьох тижнів після сараєвського вбивства ніхто ще не усвідомлював, що ось-ось почнеться страшна війна. Заможні європейці звично проводили відпустки. У Берліні були переконані: якщо Росія виступить на боці Сербії, вона все одно програє. Проте німці не були певні, чи воюватиме Британія.

2. Стратегічні плани ворогуючих сторін

Кожна з великих держав переслідувала власні *геополітичні інтереси* в майбутній війні.

Хоча Британія й була членом Антанти, юридично вона не була зобов'язана воювати на боці Росії та Франції. Криза поглиблювалась, і чимало англійських урядовців уважали за потрібне заявити, що в разі війни Британія неодмінно битиметься разом з Росією та Францією. Вони сподівалися, що це налякає австрійців і німців та відверне війну. Однак британський уряд не наважувався зробити офіційну заяву. Натомість він намагався уникнути війни шляхом переговорів з Німеччиною.

28 липня 1914 р. Австро-Угорщина оголосила Сербії війну. У відповідь Росія оголосила спочатку часткову, а потім і загальну мобілізацію. Німеччина вважала це недружнім кроком щодо німців і зажадала її відміни. Росія проігнорувала вимогу.

1 серпня 1914 р. Німеччина оголосила війну Росії. Цей день офіційно вважається датою початку *Першої світової* (або *Великої*) *війни*.

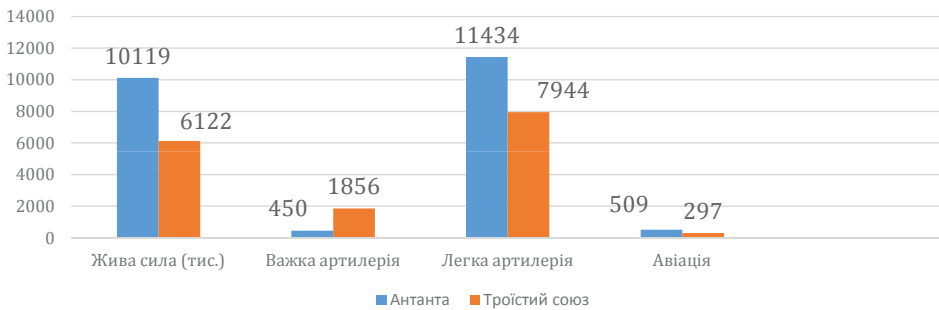
3 серпня Німеччина оголосила війну Франції; наступного дня німецькі війська вдерлися в нейтральну Бельгію.

4 серпня війну Німеччині від свого імені та від імені своїх домініонів (Канади, Ньюфаундленду, Австралії, Нової Зеландії) оголосила Велика Британія. З-поміж британських домініонів лише Південна Африка не вступила у війну (африканери, які в англо-бурській війні боролися проти Британії, симпатизували Німеччині).

6 серпня Австро-Угорщина оголосила війну Росії.

- Проаналізуйте діаграму. Який висновок Ви можете зробити про військовий потенціал країн Антанти та Троїстого союзу?

Співвідношення сил між Антантою і Троїстим союзом на початку війни



Словник

Геополітичні інтереси — інтереси, пов'язані з намірами домінувати й панувати в стратегічно важливих регіонах світу або й у всьому світі за рахунок ослаблення інших держав.

Перша світова війна — глобальний збройний конфлікт, у якому брали участь 38 держав із населенням 1,5 млрд жителів. Її ще називають *Великою війною*.

Плани ведення бойових дій у разі війни

Франція: швидкий прорив у напрямку Рурського вугільного басейну, аби позбавити Німеччину ресурсів для ведення тривалої війни й змусити її капітулювати.

Велика Британія: направлення до Франції експедиційної армії у складі 7 дивізій. Англія мала забезпечувати панування на морі, а Франція й Росія стримувати противника на суходолі.

Німеччина: вважала, що Британія лишиться нейтральною. Передбачалося завдати блискавичного удару Франції через Люксембург і Бельгію, одночасно ведучи оборонні бої проти Росії. Після розгрому Франції мала настати черга Росії ще до того, як російська армія завершить мобілізацію.

Австро-Угорщина (допоміжна роль): мала одночасно боротися проти Росії, Сербії та Чорногорії, аби відволікти якнайбільше ворожих військ у період німецького наступу проти Франції. Головний удар проти російських армій планувався з Галичини.

Росія: армія мала, з одного боку, загрозувати Східній Пруссії й відволікати німців від наступу на Францію, а з іншого — наступати проти Австро-Угорщини в Галичині.

Початок війни супроводжувався посиленням войовничих настроїв у країнах Антанти й Троїстого союзу. Граючи на струнах патріотизму й **шовінізму**, політики закликали нації згуртуватися й забути про внутрішні конфлікти. Тих, хто активно виступав проти війни, її прихильники вбивали (наприклад, французького соціаліста Жана Жореса).

- Розгляньте фотографії. Що, на Вашу думку, спільного в настроях, які панували в серпні 1914 р.? Як Вам здається, чим пояснюється така реакція населення на оголошення війни? На що люди сподівалися?



Німецькі вояки відправляються на Західний фронт



Французькі вояки відправляються на Західний фронт

Словник

Шовінізм — пропагування національної винятковості, протиставлення інтересів однієї нації інтересам іншої, поширення ідей національної переваги, розпалювання національної ворожнечі й ненависті.

3. Фронти війни та характеристика основних воєнних кампаній.

Бойові дії в 1914 р.

Основними театрами бойових дій були: Західний і Східний фронти (відповідно, на західному й східному кордонах Німеччини), другорядні фронти — північ Італії, Балкани, Османська імперія та німецькі колонії.

Бойові дії на **Західному фронті** розпочалися 4 серпня. Німецькі війська, згідно з розробленим у 1905 р. начальником генштабу А. фон Шліффеном планом («план Шліффена»), оминувши оборонні споруди на франко-німецькому кордоні, вдерлися в Бельгію і Люксембург.

На розгром Франції, чия оборонна доктрина була побудована на неприступності французького кордону, відводилося не більше місяця. Потім німецькі війська планувалося перекинути на Схід і завдати поразки Росії. Проте німецькі дивізії наразилися на «незапланований» опір Бельгії (зокрема, фортець Любез і Антверпен), а тим часом французи вступили в Ельзас-Лотарингію і рушили на Берлін. Ціною надзусиль французьку армію вдалося зупинити, і німецькі війська, захопивши Бельгію й Північну Францію, досягли р. Марни.

На початку вересня німці, зламавши опір франко-англо-бельгійських дивізій, були вже за 25 км від Парижа. Темпи наступу уповільнилися. Несподівано армії Антанти під командуванням французького генерала Ж. Жоффра перейшли в контрнаступ і відкинули німців до р. Ени.

У **битві на р. Марні** (початок жовтня 1914 р.) п'ять німецьких армій (900 тис. осіб) зазнали поразки від п'яти французьких армій, англійського експедиційного корпусу (разом понад 1 млн осіб). Німці відступили, і фронт стабілізувався по лінії р. Іпр (Північна Бельгія) — м. Верден (Франція). Усього в битві загинуло й було поранено майже 600 тис. осіб.



Свідчення

«Яким би не був остаточний результат [битви], достатньо вже того, що боротьба триває, щоб англійські й французькі війська мали час переформуватися в тилу і просунутися вперед».

М. Палеолог, посол Франції в Росії (Царская Россия во время мировой войны. — М., 1923. — С. 122)

На *Східному фронті* в середині серпня дві російські армії вдерлись у Східну Пруссію. Через неузгоджені дії російських генералів німецькі війська оточили російські армії й розбили їх у *битві під Танненбергом*. Росія втратила всю артилерію, 20 тис. осіб загинуло, а 92 тис. потрапило в полон. У середині вересня росіяни відступили зі Східної Пруссії.

У серпні–вересні 1914 р. між австрійськими й російськими військами відбулася *Галицька битва*, у якій з обох сторін брали участь 1,5 млн осіб. У Галичині був сформований легіон Українських січових стрільців (УСС). Українські легіонери успішно воювали в складі австрійської армії й особливо відзначилися в боях на горі Маківці в Карпатах навесні 1915 р.

Наприкінці серпня 1914 р. дві російські армії почали наступ у Галичині, прориваючись до Львова. Кількісно менші австрійські війська мусили відступити. Водночас дві австро-угорські армії перейшли в наступ проти росіян між річками Віслою й Бугом. Австрійський наступ успішно розвивався на території Польщі, але через ускладнення ситуації в Галичині його вимушено зупинили.

Маючи в Галичині суттєву військову перевагу над австрійськими арміями, росіяни вийшли до передмістя Львова. Місто оголосили відкритим, і 3 вересня росіяни без бою увійшли в нього. Розпочалася 10-місячна російська окупація.



Свідчення

- Який висновок на підставі оцінок іноземного сучасника тих подій можна зробити про поведінку російських окупантів на українських землях?

«Коли наприкінці 1914 р. австрійці були змушені залишити Буковину й більшу частину Галичини, російські окупанти вчинили нечуваний терор... Уніатських (греко-католицьких. — Авт.) священиків... переслідували як бунтівників. Митрополита А. Шептицького заслали до Сибіру. Найтяжче було в 1915 р., коли російські війська, відступаючи, грабували села,.. вбили тисячі місцевих жителів, а багатьох запхали до залізничних вагонів і відправили за Волгу конати на чужині».

Герман Гуммерус, фінський історик, посол Фінляндії в Україні в 1918–1919 рр. (Україна в переломні часи. Шість місяців на чолі посольства в Києві / пер. з фін. — К.: Вид-во Київського ун-ту, 2004. — С. 29)

- Розгляньте поштову листівку. Як Ви вважаєте, це австрійська чи російська листівка? Поясніть, за якими ознаками Ви визначили країну походження листівки.



Сцена нічного бою під час облоги Перемишля в жовтні 1914 р.

Австрійці відступали по всій лінії фронту, і до кінця вересня російські війська окупували більшу частину Галичини та всю Буковину. В облогу було взято укріплену фортецю Перемишль.

Однак росіяни були виснажені й не зуміли прорватися на територію Німеччини. Сили австрійської армії на Східному фронті також були підірвані. Австрійці могли вистояти лише за німецької підтримки. Провину за свою поразку в Галичині австрійська влада поклала, зокрема, і на українців. За звинуваченням у шпигунстві на користь Росії декілька тисяч українців потрапили до австрійських концентраційних таборів Талергоф і Терезин.

У жовтні 1914 р. німецько-австрійські війська почали наступ на Варшаву, а також у Карпатах, завдяки чому вдалося визволити частину території Галичини. Остаточно Галичина й Львів були звільнені влітку наступного року.

На **Балканах** серби відволікли на себе значні сили австрійців під Белградом. 1 листопада 1914 р. до Центральних держав (Німеччини й Австро-Угорщини) приєдналася Туреччина. Вступ у війну Туреччини зміцнив стратегічно важливий Середній Схід. До того ж турки відкрили для німецького флоту Босфор, що дало кораблям змогу атакувати російські порти і флот на Чорному морі.

З кінця літа 1914 р. почалася **позиційна**, або, як її ще називали, «траншейна», «сидяча» чи «окопна», **війна**. У просочених вологою окопах гинуло від хвороб набагато більше солдатів, ніж від куль противника.

Воєнні дії на фронтах Великої війни велися не тільки в Європі, а також в Африці, тихоокеанських колоніях, на Далекому Сході. Наприкінці серпня 1914 р. з метою захоплення німецьких колоній у Китаї у війну на боці Антанти вступила Японія. Восени японці захопили китайське місто Циндао. Також вони окупували Каролінські, Маріанські й Маршалові острови.

Загалом воєнна кампанія 1914 р. завершилася на користь Антанти. Німцям не вдалося досягнути головної мети — завдати блискавичної поразки Франції з подальшим перенаправленням військ проти Росії. Австрійці зазнали поразки в Галичині й Сербії, турецькі війська — у Східній Туреччині.



Японська літографія, що в алегоричній формі зображує захоплення Циндао (Східний Китай)

Словник

Позиційна війна — війна, у якій збройна боротьба ведеться переважно на відносно стабільних фронтах з розбудованою системою фортифікаційних споруд. Військово-політична та стратегічна обстановка залишаються стабільними впродовж тривалого періоду.

4. Кампанія 1915 р.

На другий рік війни німецьке командування перейшло на Західному фронті до стратегічної оборони. Навесні німці завдали поразки російським військам біля Мазурських озер і остаточно витіснили їх зі Східної Пруссії. У травні 1915 р. німецько-австрійські війська прорвали російську оборону на чималій ділянці південного флангу російського фронту й на осінь зайняли Польщу, Галичину та частину Білорусії й Балтії. Російська армія зазнала значних людських утрат.

У 1915 р. боротьба Антанти й Центральних держав за залучення нових союзників поширилася на Італію. Хоча вона й була членом Троїстого союзу, але з початком війни оголосила про свій нейтралітет. Німці й австрійці були роздратовані тим, що італійці не виконують умов Троїстого союзу й не квапляться зі вступом у війну.

- Розгляньте німецьку листівку. Як Ви думаєте, цей напис іронічно натякає на особливості італійського характеру (мінливий, як і погода) чи показує ставлення до надійності Італії як союзника? На чому, на Ваш погляд, хотів наголосити художник, одягнувши в німецьку військову форму дитину?



Німецька листівка. 1914 р.

(Напис угорі: «То що там італійці пишуть про сьогоднішню погоду?»).

Позиція Італії залежала від того, хто запропонує їй більші територіальні надбання, тому вона одночасно вела переговори як з Антантою, так і з Центральними державами. Наприкінці квітня 1915 р. Італія підписала таємний Лондонський договір з Великою Британією, Францією та Росією і зобов'язалася через місяць відкрити новий фронт. На початку травня вона офіційно вийшла з Троїстого союзу, а 23 травня 1915 р. оголосила війну Австрії. Що ж до Німеччини, то до серпня 1916 р. Італія формально перебувала з нею в мирі.

Звісно, вступ у війну на боці Антанти Італії — досить слабкої у військовому відношенні країні — не призвів до краху Німеччини та її союзників. Так само нічого не змінило й приєднання до Центральних держав у жовтні 1915 р. Болгарії.



Свідчення

«Стаття 4. За мирним договором Італія отримає Трентино, Цизальпійський Тіроль ... Трієст, графства Горицу й Градиску, всю Істрію...

Стаття 5. Італія отримає також провінцію Далмацію...

Стаття 8. Італія отримає ... острови Додеканеза...

Стаття 11. При відшкодуванні військових витрат цієї війни Італія отримає частку, яка відповідатиме її зусиллям і жертвам».

З Лондонського договору 1915 р. ([https://www.lib.byu.edu/index.php/The_Treaty_of_London_\(1915\)](https://www.lib.byu.edu/index.php/The_Treaty_of_London_(1915)))

У результаті боїв на р. Ізонцо (1915–1917) австрійські дивізії повністю блокували італійську армію, яка зазнала значно масштабніших утрат, ніж австрійці. Чергова битва на р. Ізонцо, відома як *битва при Капоретто*, закінчилася перемогою австрійської армії. Проте згодом переможці були відкинуті й після *битви при Вітторіо Венето* остаточно відступили.

У 1915 р. на Західному фронті ворожі армії загрузли в малярійних болотах і гинули від артилерійських снарядів. Викопавши окопи й траншеї, війська вичікували. Було збудовано розгалужену систему ходів, гірські дороги й залізниці, прокладено телефонні лінії. Жодного серйозного прориву не було; битви повторювалися, наприклад друга битва на р. Іпрі (квітень–травень 1915 р.), друга битва в Шампані (вересень–листопад 1915 р.). Серйозну спробу атакувати німці здійснили в травні 1915 р. в районі *р. Іпр*, уперше застосувавши хімічну зброю — хлор. У результаті газової атаки загинуло понад 5 тис. британських і французьких солдатів, а ще 10 тис. дістало отруєння. В історії цей епізод було названо «чрним днем у Іпра».

З початку 1916 р. німецька армія впродовж багатьох місяців намагалася прорвати фронт французьких військ поблизу *м. Вердена*. За час боїв французи таємно перекинули сюди майже 190 тис. солдатів і 25 тис. т військових вантажів. Командувач обороною міста маршал А. Ф. Петен отримав наказ будь-що утримати Верден. Місто було врятоване ціною загибелі французької армії. Значних утрат зазнала й німецька армія. Загалом на полі бою загинуло понад 700 тис. французьких і німецьких солдатів. Під Верденом зазнав фіаско німецький стратегічний план кампанії 1916 р. — швидким і сильним ударом вивести Францію з війни.

На Балканах війська німецького блоку розбили сербську армію й захопили Белград; болгарські й турецькі війська зазнали невдачі в Греції. Англійські й французькі війська, порушивши нейтралітет Греції, висадились у м. Салоніках. У 1916 р. тут було створено «тимчасовий уряд» Греції, король Константин, якому англійці й французи оголосили блокаду, залишався в Афінах.

Армія Османської імперії виявилася сильнішою у військовому відношенні. Війська з Австралії, Нової Зеландії і Британії зазнали невдачі у важких боях проти турків на Галліпольському півострові.

Верденська битва



Могила французького солдата на полі бою під Верденом. 1916 р.

5. Воєнні події 1916 р.

Мужність захисників Вердена додала впевненості британським військам. Генерал Д. Хейг сподівався, що *наступ на р. Соммі* стане вирішальним і змусить Німеччину капітулювати. Упродовж тижня на німецькі позиції було скинуто понад 50 тис. т боєприпасів. 1 липня 1916 р. англійці й французи пішли шеренгою в наступ. Вони стали ідеальними мішенями для німецьких кулеметників.

У середині серпня вперше в історії була проведена танкова атака: англійці задіяли 32 бойові машини, з них до німецьких окопів дійшло 18 (5 застрягли в болоті, а 9 зламалися). І хоча танки просувалися зі швидкістю пішохода, німецька піхота була приголомшена.

Безплідні атаки англійців і французів затягнулися до листопада. Війська союзників загрузли в багнуці, а німці відступили на заздалегідь підготовлені позиції. У цій битві англійці втратили 400 тис., французи — 200 тис., німці — 800 тис. солдатів і офіцерів.

Коли на Західному фронті йшли запеклі бої під Верденом, на Східному фронті російська армія під командуванням генерала О. Брусилова в червні 1916 р. прорвала лінію оборони австрійських і німецьких військ. Втративши 1,5 млн осіб, німці й австрійці залишили міста Львів і Чернівці. За півтора тижні боїв росіяни просунулися майже на 70 км. Німецьке командування зняло з-під Вердена шість дивізій і кинуло їх проти росіян. До жовтня 1916 р. німці зупинили російський наступ. У серпні у війну на боці Антанти вступила Румунія. Щоправда, невдовзі румунська армія зазнала поразки від болгарських і турецьких військ, які захопили Бухарест.

6. Війна на морі. Підводна війна

1914 рік. Багато поколінь британців виховувалось на історіях про переможні походи королівського флоту. Швидкісний британський флот викликав захоплення у співвітчизників. Масштабні бойові дії велися лише в Південній Атлантиці. Тут німецький адмірал М. фон Шпее знищив два британські судна біля узбережжя Чилі, однак у грудні 1914 р. біля Фолклендських островів його корабель був потоплений британцями.

Наприкінці 1914 р. німецький флот зосередився в Балтійському морі й контролювався англійцями з морської бази Скапа Флоу. Моря стали вільними від німецьких надводних кораблів, а підводна війна ще не почалася.

1915 рік. До самого закінчення війни Британія і Німеччина вели запеклу боротьбу на морі. Невдовзі після початку воєнних дій Британія розпочала морську блокаду Німеччини. Хоча блокада порушувала міжнародне морське право, вона виявилась ефективною. Британський флот патрулював міжнародні води, щоб запобігти проникненню в них німецьких кораблів і підводних човнів, та охороняв нейтральні судна.

Німці зробили ставку на підводні човни. Їхні субмарини намагалися перерізати лінії постачання між Північною Америкою і Великою Британією. Німці нападали на торгові судна часто без попередження, що позбавляло екіпажі шансів на виживання.

У 1914–1915 рр. активність німецьких підводних човнів була невисокою. Полювання на транспортні й пасажирські судна, торпедні атаки мали переважно психологічний ефект. У травні 1915 р. німецький підводний човен затопив пасажирський лайнер «Лузітанія», який плів із Нью-Йорка в Англію. Загинуло майже 1200 осіб, з яких 128 — громадяни США.



Німецькі підводники спостерігають за загибеллю торпедованого ними торгового судна



Пошкоджений у Ютландській битві британський крейсер «Честер». 1916 р.

1916 рік. Після протестів США з приводу потоплення «Лузітанії» Німеччина пообіцяла не атакувати пасажирські лайнери. Не довіряючи цим обіцянкам, Британія почала озброювати свої торгові судна.

Спроба німецького флоту під командуванням адмірала М. фон Шпеє в травні 1916 р. прорвати британську морську блокаду біля півострова *Ютландія* в Північному морі зазнала невдачі. Це було повномасштабне зіткнення головних сил англійського й німецького флотів, у якому взяли участь понад 250 кораблів. Битва не принесла перемоги жодній із сторін. Хоча німці завдали англійцям більших утрат, ніж зазнали самі, і втекли, був розвіяний німецький міф про те, що «вирішальна» битва може різко змінити хід війни.

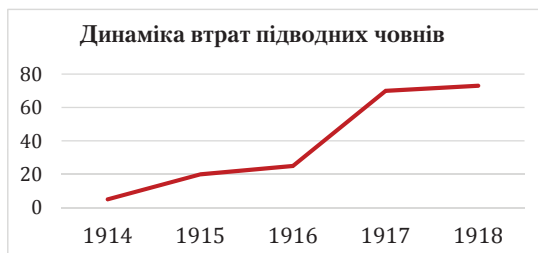
1917 рік. На початку року Німеччина, аби завадити доставці вантажів на острови, поновила торпедні атаки із субмарин і перейшла до політики необмеженої підводної війни. Вона прагнула взяти під контроль морські шляхи союзників, перш ніж США переправлять морем свої війська для участі у війні на Європейському континенті. Німецьке командування планувало знищити до 40 % торгового флоту Великої Британії, що мало б спричинити в країні голод, а отже, підвищити шанси Німеччини на перемогу.

31 лютого 1917 р. було офіційно розпочато необмежену підводну війну. Гинув кожен четвертий корабель, що залишав британський порт. Єдиною можливістю протидіяти німецьким субмаринам був *конвой*. Група кораблів рухалась у супроводі потужних військових крейсерів і британських та французьких підводних човнів.

Протягом лютого–квітня 1917 р. німецькі підводні човни знищили більше 1000 торгових кораблів, зокрема 100 бойових надводних суден і 178 підводних човнів противника. Усього за роки війни вони потопили понад 2500 британських і французьких кораблів.

У жовтні 1917 р. в Німеччині була ухвалена «програма Шпеєра», якою передбачалося будівництво сотень підводних човнів. Проте часу на втілення програми вже не було. Починаючи з осені 1917 р. англійці й американці спільно збудували багато нових кораблів замість утрачених Британією, а наприкінці року спустили на воду субмарини, які були кращі за німецькі.

Наслідки необмеженої підводної війни



Основні події

1 серпня 1914 р. — Німеччина оголосила війну Росії. Початок Першої світової війни.

4 серпня 1914 р. — вторгнення німецьких військ у Бельгію та Люксембург.

Серпень 1914 р. — російський наступ на Східну Пруссію й Галичину.

Початок жовтня 1914 р. — битва на р. Марні.

Травень 1915 р. — вступ у війну Італії на боці Антанти; поразка й відступ російських військ із Галичини.

Лютий–грудень 1916 р. — битва під м. Верденом.

Травень 1916 р. — Ютландська морська битва.

Червень–листопад 1916 р. — битва на р. Соммі.



Залитання та завдання

- Поясніть історичні поняття «геополітичні інтереси», «позиційна війна».
- Чи вважаєте Ви, що Перша світова війна була неминучою? Які аргументи можете навести на підтвердження своєї точки зору?
- Які із взаємних претензій країн-членів Троїстого блоку й Антанти могли бути, за наявності доброї волі цих країн, усунуті? Запропонуйте механізм взаєморозуміння заради збереження миру в тих умовах.
- Чи можете Ви назвати країни, чия політика свідчила про бажання уникнути війни?
- Охарактеризуйте настрої, які панували в країнах Троїстого союзу й Антанти напередодні та на початку війни.
- Використовуючи історичні карти, розкажіть про основні битви 1914–1916 рр.
- Проаналізуйте умови таємного Лондонського договору. Якими, на Ваш погляд, були причини вступу Італії у війну на боці Антанти?
- Як Ви вважаєте, Верденська битва — це:
 - героїчна сторінка європейської, насамперед французької, історії;
 - трагедія, що спіткала німців і французів;
 - інший варіант.
 Обґрунтуйте Ваш висновок.
- Які, на Вашу думку, цілі переслідувало німецьке командування, оголошуючи необмежену підводну війну Великій Британії та нейтральним країнам? Чи вважаєте Ви, що в умовах війни норми міжнародного морського права не повинні «зв'язувати руки» воюючим країнам? Як Ви ставитеся до тези «переможців не судять»?

§ 2. Міжнаціональні конфлікти та крах багатонаціональних імперій у період Першої світової війни



Пригадайте

- Якого значення надавали Російська, Німецька та Австро-Угорська імперії «українському питанню»?

1. Міжнаціональні конфлікти в умовах війни

Світова війна — це масштабний міжнаціональний конфлікт, який неминуче супроводжується поширенням *ксенофобії*. Збройне зіткнення призводить як до протистояння народів і націй країн-учасниць війни, так і до національних та етнічних утисків усередині цих країн. Національні відносини в Австро-Угорській, Російській та Османській імперіях в умовах Великої війни пройшли три етапи.

1-й етап	2-й етап	3-й етап
Сплеск імперського патріотизму	Внутрішнє згуртування націй і загострення міжнаціональних відносин	Крах Російської, Австро-Угорської та Османської імперій, утворення незалежних держав
липень 1914 р. — початок 1915 р.	початок 1915 р. — лютий 1917 р.	лютий 1917 р. — листопад 1918 р.

Безпрецедентні затрати й значні втрати внаслідок війни неабияк загострили міжнаціональні відносини в трьох багатонаціональних імперіях, що впродовж століть домінували в Центральній і Східній Європі та на Близькому Сході. На початковому етапі війни посилювалися націоналістичні настрої та наївна віра в те, що війна буде швидкоплинною й закінчиться перемогою над ворогом.

В *Австро-Угорщині* національні групи об'єдналися заради захисту від радикалізму сербів і російських імперських домагань. Хвиля імперського патріотизму не обмежилася німецько- та угорськомовними громадянами дуалістичної монархії. Подібні настрої панували також у Богемії, Галичині й Боснії. Народні демонстрації на підтримку війни відбулися в Загребі та в Празі.

Поразка австро-угорської армії пригасила народний ентузіазм. У багатонаціональній габсбурзькій армії також посилювалося міжетнічне напруження.

Союзна Габсбургам німецька адміністрація на окупованих землях Балтії використовувала етнічний чинник для розпалювання міжнаціональних конфліктів. Зокрема, німці намагалися використати білоруських національних лідерів на противагу активності польських націоналістів у цьому регіоні.

У *Російській імперії* спочатку панував «внутрішній мир». Оскільки Росія не зазнала нищівних поразок у перші місяці війни, імперський патріотизм посилювався, аж до «великого відступу» у травні–жовтні 1915 р.

Словник

Ксенофобія (від грец. *xenos* — чужинець, незнайомиць і *phobos* — страх) — страх і вороже, нетолерантне ставлення до незнайомих людей, іноземців, представників іншої раси, національності, мовної групи, віри, соціальної групи.

Окупувавши Галичину, російська армія й чиновники грабували й піддавали репресіям українців, поляків та євреїв. На відміну від австрійців та угорців, у Російській імперії заперечували існування окремої української нації.

Після військових поразок у кожній країні, як правило, починаються пошуки «внутрішнього ворога». Така доля спіткала євреїв та етнічних німців у Російській імперії, а також вірмен в Османській імперії. В атмосфері поширення антисемітських забобонів російські військові командири навесні 1915 р. масово виганяли євреїв з прифронтових районів. Депортації супроводжувалися насильством і погромами з боку солдатів і козаків.

Серйозним подразником для провокування міжнаціональних конфліктів став призов у 1916 р. російською владою на військову службу представників етнічних груп у Центральній Азії. Це спричинило масштабний етнічний конфлікт між киргизькими кочівниками й селянами слов'янського, зокрема й українського, походження, що набрав форми збройного повстання. Як наслідок, було вбито понад 3,5 тис. слов'янських поселенців і знищено 9 тис. садиб. Утрати киргизів були набагато вищими.

- Розгляньте фрагменти сучасного пам'ятника в Киргизстані, присвяченого повстанню 1916 р. Який, на Вашу думку, слід в історичній пам'яті кригизів залишила ця подія? Кого зображено жертвою, а кого — катом?



Фрагменти пам'ятника жертвам киргизького повстання 1916 р.:
а) російські війська; б) киргизький народ

В Османській імперії поширювана владою ідея збірного поняття «османи» не надихала християнське населення Балкан та Вірменії, в імперії поволи визрівав серйозний міжрелігійний і міжетнічний конфлікт. Поразки в Східній Анатолії на початку 1915 р., а також висадка союзників на Галліпольському півострові спричинили загострення міжетнічного конфлікту в імперії, який мав трагічні наслідки для вірмен. На хвилі піднесення турецького національного руху під час Великої війни багато хто в Туреччині сприймав вірмен (та інші християнські меншини, наприклад асирійців) як симпатиків російської армії. Краще економічне становище більшості османських вірмен (вірмени й греки контролювали значний відсоток внутрішньої торгівлі, зокрема в столиці імперії Константинополі) стало додатковим стимулом їхнього переслідування.

Навесні 1915 р. на тлі великої битви на Галліпольському півострові, поразка в якій загрожувала колапсом усієї Османської імперії, влада розпочала масове пограбування, виселення й знищення вірменського населення. У Константинополі було заарештовано майже 250 вірменських національних лідерів нібито у відповідь на вірменське повстання в районі о. Ван у Східній Анатолії.

До кінця квітня 1915 р. кількість заарештованих зросла майже вдвіть, відбулося кілька публічних страт. Наступного місяця османська армія оточила майже все вірменське населення Анатолії з метою подальшого його переміщення в пустелі Сирії та Месопотамії через військову необхідність. Подекуди каральні акції проти вірмен проводили курдські ополченці. Водночас чимало курдів і турків переховували й рятували вірмен від репресій.

Депортованих вірмен відправляли до тимчасових концентраційних таборів в Алеппо. Багато людей померло від голоду та через відсутність елементарних санітарних умов. Депортації тривали до кінця 1916 р. За різними оцінками загинуло від 800 тис. до 1,5 млн вірмен. Влада використовувала конфісковане у них майно для забезпечення потреб мусульманських іммігрантів з Балкан. Винищення вірмен мало на меті зміцнення етнічного турецького руху в Анатолії, яка вважалась ядром майбутньої турецької національної держави.

Майже 30 країн світу визнали цю трагедію *геноцидом*.



Свідчення

- На підставі міжнародного правового визначення поняття «геноцид», сформулюйте й аргументуйте Ваше особисте ставлення до того, чи було винищення вірмен в Османській імперії в 1915–1916 рр. геноцидом вірменського народу.

«Стаття II. Під геноцидом розуміють дії, вчинені з наміром знищення, цілковитого чи часткового, національної, етнічної, расової чи релігійної групи населення, а саме: а) убивство; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу; в) навмисне створення життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове фізичне знищення; г) заходи, розраховані на запобігання дітонародженню в певній групі; д) насильницька передача дітей іншим людям».

З Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього Організації Об'єднаних Націй (1948 р.), (<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CrimeOfGenocide.aspx>)

Імперський принцип «розділяй і владарюй» позначився також на долі *військовополонених* різних національностей. Зокрема, на території Німеччини були створені табори для полонених поляків (Скальмержіци), мусульман (Цоссен), грузинів (Грюнталь), українців (Вецляр, Раштат і Зальцведель).

Станом на грудень 1916 р. в німецьких та австрійських таборах для українських військовополонених утримувалося 400 тис. бранців. З найбільш національно свідомих військовополонених згодом був утворений легіон Українських січових стрільців (УСС).

«Сортування» військовополонених за етнічною ознакою здійснювалось і в Росії. Були створені табори для габсбурзьких військовополонених слов'янських національностей, зокрема чехів і словаків, з яких навіть організували Чехословацький корпус. Для німецьких, австрійських та угорських військовополонених у російських таборах режим був значно суворіший.

Словник

Геноцид — цілковите або часткове фізичне знищення окремих груп населення за расовими, національними, етнічними чи релігійними ознаками. Органічно пов'язаний з ідеологіями, основою яких є расова й національна ненависть. Один з найтяжчих видів міжнародних злочинів.

- *Яке припущення Ви можете зробити про самоорганізацію українських військовополонених у таборах і рівень української просвітницької роботи? Як Ви вважаєте, на що розраховувала адміністрація таборів, дозволяючи українську агітацію?*



Оголошення в таборі Раштат (Німеччина) про свято на честь Т. Шевченка. 1916 р.

2. Економічна й політична криза в Австро-Угорщині

Якби чиновник Європейського Союзу за допомогою машини часу опинився у Відні на початку ХХ ст., він здивувався б, наскільки Австро-Угорська імперія нагадувала нинішню Європу. Як і сучасна об'єднана Європа, Австро-Угорщина була величезним експериментом наддержавної інженерії — союзом країн і національностей, пов'язаних пошуком спільної геополітичної долі. Та чим більше Габсбурзька імперія втягувалась у світову війну, тим очевиднішою ставала нежиттєздатність державної моделі, яка об'єднала понад 50 млн осіб — представників різних мовних груп, національностей і п'яти релігій.

Розпад Австро-Угорщини, яку багато хто давно вважав анахронізмом, був передбачуваним. На початку ХХ ст. цей конгломерат народів і територій, яким керував найстаріший імператор у Європі, не мав ні власної назви, ні спільної для всіх мови. Коли в 1918 р. монархія зрештою впала, здавалося, що від імперії залишаться тільки спогади.

У ході Першої світової війни становище Австро-Угорщини дедалі погіршувалося, насамперед через брак сировини. Велику небезпеку для австро-угорської армії й для цілісності імперії становили міжнаціональні конфлікти у війську. Наслідком їх загострення стало дезертирство й деморалізація армії.

Поширювані американським президентом В. Вілсоном ідеї про самовизначення націй вбили цвях у домовину Австро-Угорської імперії. До її розпаду призвели дві причини: нездатність монархії задовольнити вимоги націй, що були в ній представлені, та її військові поразки.



Свідчення

- *Ознайомтеся з висловлюваннями Б. Єлавіч і М. Геффернена. Наскільки природним і навіть неминучим, на їхню думку, був розпад Австро-Угорської імперії?*

«Наближалось закінчення війни. Скоряючись зовнішньому та внутрішньому тиску, Габсбурзька імперія просто розпалася на національні компоненти. Австрійська республіка утворилася 13 листопада, Угорська республіка — трьома днями пізніше. 1 грудня було проголошено утворення Королівства сербів, хорватів і словенців. Османська імперія капітулювала ще 30 жовтня... Одним із найголовніших наслідків Першої світової війни стало падіння Османської імперії... і заміна її національною... Турецькою республікою».

Барбара Єлавіч, дослідниця історії Балкан (Історія Балкан. ХХ століття / пер. з англ. — К. : Свенас, 2004. — С. 158; 163)

«Переможена Німеччина мала суттєво зменшитись, а Австро-Угорщина взагалі зникнути з карти. Недемократичній та авторитарній, цій дуалістичній монархії не було місця в “Новій Європі”. Водночас завелика, заслабка й надто багатоетнічна, вона залишалася б джерелом конфліктів, допоки існувала б».

Майкл Геффернен, сучасний британський фахівець з історичної географії (Значення Європи. Географія та геополітика / пер. з англ. — К. : Дух і літера, 2011. — С. 138)

Світова війна стала потужним стимулом національних рухів у Габсбурзькій імперії. Поразки на фронтах вивели на вулиці міст тисячі людей з вимогою негайного виходу з війни; посилилася соціалістична агітація. Габсбурзька монархія фактично розпалася ще до капітуляції Центральних держав. У жовтні 1918 р. в Загребі було оголошено про утворення Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. — Югославія); невдовзі від монархії відокремилися поляки.

Військові поразки активізували зусилля чехів і словаків у боротьбі за незалежність. Для узгодження дій було створено два керівні центри: Національний чехословацький комітет у Празі та Чеський національний комітет у Парижі. Саме зусиллями паризького комітету, очолюваного *Томашем Масариком*, на території Росії з військовополонених чехів і словаків було сформовано Чехословацький легіон чисельністю майже 20 тис. солдатів та офіцерів. Цей військовий підрозділ мав увійти до складу військ держав Антанти.

Наприкінці літа 1918 р. австрійська влада вирішила вивезти з чеських районів — Богемії та Моравії — обладнання й устаткування. Така політика глибоко обурила чехів та словаків і прискорила їх відокремлення від імперії. 28 вересня Національний комітет у Парижі проголосив себе Тимчасовим урядом Чехословаччини. Головою уряду було обрано Т. Масарика.

Після офіційного визнання уряду державами Антанти наприкінці вересня 1918 р. Національний чехословацький комітет проголосив *Чехословацьку республіку* (ЧСР). У грудні Національні збори (парламент) оголосили про скасування влади Габсбургів.

Імператор Карл I, який успадкував трон після Франца-Йосифа, у жовтні видав маніфест, у якому заявив про намір перетворити Австро-Угорщину на федеративну державу. Проте цим планам не судилося здійснитися. Наприкінці жовтня 1918 р. у Відні німецькомовні депутати імперського парламенту сформували тимчасові Національні збори, які в листопаді оголосили про створення республіки Німецька Австрія. Історія Габсбурзької імперії завершилася. Протягом кількох місяців було незрозуміло, чи Австрія розвиватиметься в демократичну республіку чи в державу російського зразка.

Демонстрація в угорській столиці Будапешті наприкінці жовтня 1918 р. переросла в збройне повстання, унаслідок якого влада перейшла до Національної ради. На початку *листопада 1918 р.* Угорщину було проголошено республікою.



Підтримка мешканцями Будапешта проголошення незалежності Угорщини. 1918 р.

3. Події в Росії

Перша світова війна в черговий раз продемонструвала гнилість державного механізму Російської імперії. Після кількох відчутних поразок армія була деморалізована. До війська було мобілізовано 15,5 млн осіб (13 млн — селяни). Поразки, сотні тисяч убитих і скалічених, жахливі фронтові умови розхитували дисципліну й робили армію небоєздатною. Казнокрадство й бездарне керівництво призвели до того, що в 1916 р. з фронту дезертирувало 1,5 млн осіб. Цар Микола II втратив вплив на армію, у якій наростало невдоволення й поширювалися революційні настрої.

Ситуація в тилу також була катастрофічною. Значні території було окуповано, у результаті чого країна втратила 1/5 промислового потенціалу. Не вистачало продуктів харчування (у Петрограді в лютому 1917 р. запасів хліба залишалося на кілька днів), за роки війни ціни на продукти зросли вдвічі, купівельна спроможність рубля знизилася майже вп'ятеро. Крім того, зросли податки, а збільшення тривалості робочого дня на виробництві загрожувало фізичним виснаженням населення.

Загострилася *криза державного управління*. Її символом стала «распутінщина» (назва походить від імені фаворита царської сім'ї Григорія Распутіна, якого було вбито в 1916 р. в результаті змови). Романови, які правили Росією з початку XVII ст., так і не навчилися вчасно «випускати пару» народного невдоволення. Хоча Росію намагалися перетворити на конституційну монархію, вона так і залишалася монархією абсолютною. В умовах війни прірва між монархом і його підданими тільки поглиблювалась. Імператрицю (німкеню за походженням) і частину міністрів підозрювали в симпатіях до ворога. Через некомпетентність уряду в містах не вистачало продуктів, які розподілялися несправедливо; армія зазнала втрат через нестачу боєприпасів і спорядження.



Свідчення

- Ознайомтеся з висловлюваннями Дж. Бьюкенена та В. Шульгіна. Зробіть висновок про те, наскільки глибокою й усеосяжною була криза в Росії.

«Якщо припиниться підвезення продовольства, неминуче спалахнуть страйки... Багато заводів, що виробляють військове спорядження, тимчасово закриті через брак палива й сировини. Не можна повністю виключити загрозу припинення постачання як армії, так і міст».

Джордж Вільям Бьюкенен, британський посол в Росії, 1917 р. (Мемуары дипломата. — М., 1981. — С. 203)

«Ми терпіли б до останнього. І якщо тепер ми прямо й відкрито засуджуємо цю владу, якщо ми піднімаємо прапор боротьби проти неї, то тільки тому, що ми справді дійшли до краю, тому, що сталися такі речі, які далі неможливо терпіти».

Василь Шульгін, депутат Державної думи, 1916 р. (Государственная дума. 4-й созыв. V сессия. — Стенографический отчет, столб. 68)

У неросійських частинах імперії посилювався *національний рух* за державну самостійність. Відчуття наближення розв'язки активізувало російську політичну еміграцію, яка почала налаштовуватися на повернення до Росії, щоб не стояти осторонь важливих подій. Питання полягало лише в тому, *коли, де і в якій формі* розпочнеться революція.

Революція 1917 р. У перші два місяці 1917 р. по всій імперії страйкувало майже 700 тис. робітників. 8 березня (23 лютого за старим стилем) 1917 р., у день, коли Микола II виїхав у ставку верховного головнокомандувача, у Росії розпочалася революція. Цар надіслав до Петрограда (нині Санкт-Петербург) для придушення революції війська, але вони перейшли на сторону повстанців. На четвертий день революції цар видав указ про фактичний розпуск Державної думи, проте дума вирішила не розходитись.

Микола II до ставки так і не дійшов. На залізничній станції з промовистою назвою Дно він завернув до Пскова, до штабу Північного фронту, де отримав повідомлення про перемогу революції. 15 березня було сформовано Тимчасовий уряд Росії, який мав діяти до скликання Установчих зборів. Того ж дня цар зрікся престолу за себе і свого сина на користь брата Михайла. Проте Михайло Романов також відмовився від корони. Після зречення Микола Романов був заарештований Тимчасовим урядом.

Тимчасовий уряд проіснував неповних вісім місяців. За цей час він скасував смертну кару, оголосив амністію для політичних і кримінальних в'язнів, проголосив свободу совісті; зрівняв жінок у правах з чоловіками; запровадив 8-годинний робочий день; на чверть підвищив заробітну плату; надав автономію робітничим комітетам і профспілкам тощо. Найважливіші питання мали схвалити загальноросійські Установчі збори Російської республіки, які планували скликати восени. Майже всі політичні партії Росії, за винятком крайніх правих (монархісти) та крайніх лівих (анархісти, есери та більшовики) співпрацювали з Тимчасовим урядом як законним органом державної влади.

На початку квітня 1917 р. зі Швейцарії до Росії прибув лідер більшовиків *Володимир Ленін*. Умовою його пропуску через німецьку територію була обіцянка домагатися виходу Росії з війни. Ленін одразу оголосив про підготовку до соціалістичної революції. У квітні Тимчасовий уряд пережив кризу. Міністр закордонних справ Росії запевнив союзників, що Росія воюватиме до переможного кінця. Через вибух невдоволення, спричинений цією заявою, міністр пішов у відставку. У Росії було створено коаліційний уряд.

Після провалу червеневого наступу російських армій на Південно-Західному фронті голова уряду подав у відставку, а «уряд порятунку вітчизни» очолив соціаліст *Олександр Керенський*. У країні було неспокойно. Улітку сталася невдала спроба військового перевороту (корніловський заколот). Більшість у радах почали захоплювати більшовики. Ленін, на якого уряд видав ордер на арешт, як німецького агента, переховувався.

Як і попередні уряди, Тимчасовий уряд провадив політику «єдиної й неподільної Росії». Починаючи з лютого 1917 р. в неросійських частинах імперії набирали оберти національний рух, очолюваний національною демократичною інтелігенцією. На початку березня 1917 р. в Україні прийшла до влади Українська Центральна рада; у липні у Фінляндії було прийнято закон про верховні права сейму, але Тимчасовий уряд його розпустив; у серпні утворилася Білоруська рада; національні органи влади були сформовані в Латвії, Естонії, Литві, Грузії, Вірменії, Азербайджані, Бессарабії, Криму, Башкирії, Середній Азії. Це був початок розпаду імперії.

Захоплення влади більшовиками. 1 вересня 1917 р. Росію було проголошено республікою та призначено вибори до Установчих зборів. Люди вимагали роботи, зарплати й виходу країни з війни. У кризових умовах активізувалися більшовики, які виношували мрію спочатку захопити владу в Росії, а згодом здійснити світову революцію. У середині жовтня більшовики почали готуватися до захо-



І. Владимиров. Повсталі революційні маси вдираються до Зимового палацу

плення влади. Було погоджено склад майбутнього більшовицького уряду, який, за пропозицією *Льва Троцького*, назвали Радою народних комісарів (РНК). У ніч із 6 на 7 листопада більшовики майже безкровно захопили Зимовий палац — резиденцію російського уряду й заарештували міністрів.



Свідчення

- Ознайомтеся з висловлюванням Ж. Садуля. Наскільки, на його думку, свідомо діяли ті, хто підтримав більшовиків у дні жовтневого перевороту?

«Нічого не зрозуміло. Чи розуміють що-небудь солдати? Один із них відповів, що його поставив сюди комітет полку, однак уточнити, чи вони виступають проти Тимчасового уряду, чи захищають його, не зміг... Зимовий палац обстріляли з гармат, захопили, потім пограбували. ...Меблі, килими, картини варварськи пошкоджені. Жіночий батальйон, який боронив палац, було взято в полон».

Жак Садуль, член Французької військової місії в Росії (Записки о большевистской революции (октябрь 1917 — январь 1919). — М.: Книга, 1990. — С. 31; 34)

Водночас із захопленням Зимового палацу відбувався II з'їзд рад. Частина депутатів звинуватила більшовиків у зраді революції й розв'язанні громадянської війни. На знак протесту вони залишили з'їзд. На вечірньому засіданні Ленін оголосив *Декрет про мир* (обіцяв негайне перемир'я на фронті з Німеччиною, початок переговорів з воюючими державами про укладення миру без анексій і контрибуцій), а також *Декрет про землю* (обіцяв націоналізацію та конфіскацію усіх поміщицьких земель і передачу їх радам селянських депутатів). З'їзд також обрав *Всеросійський центральний виконавчий комітет (ВЦВК)* і *Раду народних комісарів* — уряд з більшовиків і лівих есерів на чолі з Леніном.

На початку листопада більшовики захопили владу в Москві. На січень 1918 р. радянська влада поширювалася на Москву, Петроград і територію приблизно 400 км навколо цих міст. Установчі збори, скликані на початку 1918 р., не визнали захоплення влади більшовиками, після чого прихильники В. Леніна й Л. Троцького їх розігнали. Також більшовики розігнали селянський з'їзд, який протестував проти розпуску Установчих зборів.



Свідчення

- *Ознайомтеся з висловлюваннями Е. Карра та І. Павлова. Чи показово, на Вашу думку, те, що англійський історик і російський фізіолог, які жили в різний час і в різних країнах, дійшли спільного висновку про бруталність і схильність до насильства й диктаторства з боку більшовиків?*

«Для кожного періоду історії характерний свій драматичний символ. Одним із таких символів став озброєний матрос, який закрити Установчі збори, “бо караул стомився”. Однак за зовнішньою безтурботністю приховане певне занепокоєння більшовиків можливими наслідками їхнього свавілля. Демонстрація на підтримку Установчих зборів, що відбулася під час їх засідання, була розігнана військами, і декількох людей, яких називали то “мирними демонстрантами”, то “озброєними змовниками”, було вбито».

Едвард Карр, англійський історик (История Советской России. Большевицкая революция 1917–1923 / пер. с англ. — Т. 1–2. — М., 1990. — С.112)

«Ви даремно вірите у світову пролетарську революцію. Я не можу без усмішки дивитися на плакати “Хай живе світова соціалістична революція!”, “Хай живе світовий Жовтень!”. Ви сієте по культурному світу не революцію, а з величезним успіхом фашизм. До вашої революції фашизму не було. Адже тільки нашим політичним немовлятам з Тимчасового уряду було мало двох репетицій перед вашим жовтневим торжеством. Усі інші уряди зовсім не бажають бачити в себе те, що було і є в нас, і, звісно, вчасно здогадаються застосувати для запобігання цьому те, що застосовували й застосовуєте ви, — терор і насильство».

З листа академіка Івана Павлова до радянського уряду, 21 грудня 1934 р. (Российская газета. — 25 февраля. — 1995)

Громадянська війна в Росії. Листопадові події 1917 р. в Петрограді, репресії з боку більшовиків та опір тих, хто не визнав перевороту, спричинили громадянську війну між двома ворогуючими таборами: більшовиками (червоними) і їхніми противниками (білими). В обох арміях воювали переважно селяни й робітники, а також дворяни, інтелігенція, представники різних націй і релігій, атеїсти.

Громадянська війна в Росії зачепила й інші країни. Одні з них (США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Японія) у березні–квітні 1918 р. направили в Росію свої війська, тоді як інші (Азербайджан, Грузія, Вірменія, Польща, Україна, середньоазійські держави) стали об'єктами агресії з боку російських збройних сил. І червоні, і білі прагнули за будь-яку ціну зберегти імперію, яку б формальну назву вона не мала. Тому національні держави, що виникли на уламках імперії Романових, були ворогами як для більшовиків, так і для їхніх противників (від монархістів до російських лібералів).

На *Дону й Кубані* проти Червоної армії билася Добровольча армія генерала *Антон Денікіна* та сформована з донських козаків кіннота. У *Східному Сибіру, Поволжі* та на *Уралі* більшовикам загрожував Чехословацький корпус, сформований з полонених австро-угорської армії.

У червні 1918 р. в Єкатеринбурзі більшовики розстріляли Миколу II та всю його сім'ю.

На літо 1918 р. більшовики контролювали тільки територію довкола Москви, проголошеної столицею Росії. Хоча завдяки мобілізації чисельність

Червоної армії суттєво збільшилася, з неї дезертирував майже мільйон солдатів. На сході Росії п'ять червоних армій на початку осені 1918 р. здійснили успішний наступ, проте невдовзі були розбиті адміралом *Антоном Колчаком*, який рухався до Волги для з'єднання з Добровольчою армією. Ціною великих зусиль більшовики в 1919 р. відтіснили білих за Урал, а наступного року завдали їм остаточної поразки.

На *півдні* в середині 1918 р. козачі частини двічі безрезультатно намагалися взяти місто Царицин (нині Волгоград), а Добровольча армія захопила Катеринодар (нині Краснодар) і Новоросійськ. На початку осені 1919 р. російські війська під командуванням А. Денікіна вдерлися в Україну й рушили на Москву. У результаті наступу об'єднаних сил більшовиків та анархістів під проводом *Нестора Махна* на початку 1920 р. Добровольчу армію в Україні було розбито. Спочатку вона відступила в Крим, де протрималася до листопада 1920 р., коли була остаточно розбита Червоною армією і махновцями. Після цього потреба в махновцях відпала, і більшовики розгромили своїх тимчасових союзників.

На *Далекому Сході* громадянська війна тривала до початку 1922 р. й також завершилася перемогою більшовиків. За приблизними підрахунками, у громадянській війні в Росії загинули 12–15 млн осіб, з яких військові втрати становили приблизно 800 тис. осіб.



Основні події

Березень–квітень 1917 р. — початок революції в Росії. Повалення монархії Романових.

Листопад 1917 р. — більшовицький переворот у Росії.

Жовтень 1918 р. — розпад Австро-Угорської імперії.

Жовтень 1918 р. — утворення Королівства сербів, хорватів і словенців.



Закриття та завдання

1. Поясніть історичні поняття «геноцид» і «ксенофобія».
2. Використовуючи таблицю на с. 21, сформулюйте Вашу позицію щодо того, що світова війна виявилася живильним середовищем для загострення міжнародних конфліктів. Наведіть приклади таких конфліктів упродовж війни.
3. На основі висловлювань Б. Єлавіч і М. Геффернена (с. 24–25) назвіть причини розпаду Австро-Угорської імперії. Чому, на Вашу думку, оформлення самостійних держав на уламках імперії відбулося мирно, без гострих міжнародних зіткнень?
4. На основі матеріалу параграфа та висловлювань Дж. Бьюкенена і В. Шульгіна (с. 26) опишіть причини й характер революції в Росії, а також її учасників, основні події й наслідки.
5. Порівняйте причини й обставини повалення монархії в Росії й Австро-Угорщині. Які спільні та відмінні ознаки видаються Вам важливими?
6. Охарактеризуйте, використовуючи висловлювання Ж. Садуля (с. 28), як більшовикам удалося захопити владу в Росії.
7. Визначте причини й учасників громадянської війни в Росії. Використовуючи історичну карту атласу, опишіть перебіг подій.

§ 3. Події 1917–1918 рр.

1. Вихід Росії з війни

Поразки на фронтах і революційні події в тилу остаточно деморалізували російську армію: дисципліна падала, стало масовим дезертирство, зросла кількість самострілів (солдати зумисно ранили себе), звичним явищем стало брання з ворогом.

Полювання на дезертирів
у російській армії



На початку березня 1918 р. у Брест-Литовську більшовицький уряд Росії уклав сепаратний мир з Німеччиною та її союзниками, поступившись німцям територією понад 1 млн км² з населенням 62 млн осіб. Росія вийшла з війни. Її зобов'язали демобілізувати армію, негайно укласти мир з новоствореною Українською Народною Республікою і вивести з її території Червону армію. Російського фронту більше не існувало, Німеччина зосередила свої армії на Заході.

2. Вступ у війну США

Америка досить довго проводила політику ізоляціонізму. Не лише президент, а й більшість американців не бажали вплутуватись у Велику війну, яку вони вважали винятково європейським конфліктом. До того ж американські підприємці гарно заробляли на цій війні, формально не беручи в ній участі. Тому не дивно, що президент США В. Вілсон неодноразово публічно засуджував «гарячі голови», які закликали Америку стати на бік Антанти.



Свідчення

«Повести наш народ на війну слід тоді, коли він забуде про те, що існувала терпимість. Щоб воювати, треба бути жорстоким і безжальним, дух безжальної жорстокості змінить характер нашого національного життя, заразить конгрес, суди, поліцейського на посту і пересічну людину».

Вудро Вілсон незадовго до вступу США у війну (White W. A. Woodrow Wilson. The Man, His Times and His Task. — Boston, 1924. — P. 355–356)

Проте США вжили певних заходів для зміцнення свого військового потенціалу. Зокрема, улітку 1916 р. було створено раду національної безпеки; конгрес затвердив Морський акт, яким передбачалося впродовж трьох років збудувати понад 150 військових кораблів; чисельність регулярної армії США збільшувалася до 254 тис., а Національної гвардії — до 425 тис. осіб.

Ізоляціоністські настрої переважали в суспільстві до нападу німецького підводного човна на американський танкер «Галфлайт». Коли ж у 1915 р. німці потопили британський пасажирський лайнер «Лузітанія», на борту якого було 128 американських громадян, президент США В. Вілсон зажадав від Німеччини припинення атак на пасажирські судна. На якийсь час торпедування пасажирських лайнерів припинилося. Однак масова загибель цивільних людей, зокрема жінок і дітей, сколихнула громадську думку в США.

На початку 1917 р. Німеччина повернулася до політики необмеженої підводної війни. Група дешифрувальників Британського королівського флоту перехопила й прочитала текст таємної телеграми німецького міністра закордонних справ до посла Німеччини в Мексиці («нота Циммермана»).



Свідчення

- Ознайомтеся зі змістом телеграми Циммермана, оприлюднення якої 1 березня 1917 р. сколихнуло американське суспільство. Як Ви вважаєте, що саме обурило американців?

«Берлін, 19 січня 1917 р.

1 лютого ми маємо намір розпочати необмежену підводну війну. Водночас ми намагатимемось утримувати Сполучені Штати Америки в стані нейтралітету. У разі, якщо наші зусилля будуть успішні, ми пропонуємо укласти союзницьку угоду з Мексикою на таких засадах: ми спільно вестимемо воєнні дії і спільно укладатимемо мир. Ми надамо Мексиці щедрі фінансову підтримку й поставимося з розумінням до її бажання повернути втрачені території в Нью-Мексико, Техасі й Аризоні. Деталі угоди залишаються на ваш розсуд. Вам доручається поінформувати на умовах абсолютної секретності президента [Мексика] про зазначені вище пропозиції, щойно стане очевидно, що буде оголошена війна із США, і запропонувати президентові, щоб він з власної ініціативи запросив Японію долучитися до цього плану і водночас виступив посередником між Японією й нами.

Прошу звернути увагу президента на те, що рішуче використання наших підводних човнів у воєнних діях може змусити Англію укласти мир упродовж кількох найближчих місяців. Циммерман».

(<https://www.archives.gov/education/lessons/zimmermann>)

Німецькі дипломатичні інтриги й необмежена підводна війна призвели до того, що на початку лютого 1917 р. американський уряд розірвав дипломатичні відносини з Німеччиною. 2 квітня В. Вілсон звернувся до конгресу з посланням, у якому закликав оголосити Німеччині війну.



Свідчення

«Ми не бажаємо ні завоювань, ні панування. Ми не шукаємо для себе ні контрибуцій, ні матеріального відшкодування за ті жертви, які добровільно принесемо...»

Ми будемо битися за демократію... за права й свободи малих народів, за всезагальне панування права, створення такого союзу вільних народів, який принесе мир і безпеку всім народам і, зрештою, зробить сам світ вільним. Утіленню цього завдання ми присвятимо наші життя й наші долі...»

З виступу В. Вілсона в конгресі США 2 квітня 1917 р. (*War and Peace. Presidential Messages, Adresses, and Public Papers (1917–1924)*. — New York, 1970. — Vol. 1. — P. 14; 16)

6 квітня 1917 р. зі згоди парламенту В. Вілсон оголосив, що США вступили у війну. Проте жодної офіційної угоди з Антантою він не укладав; Сполучені Штати Америки вступили у війну як позаблокова держава.

3. Воєнні дії на Західному фронті

Сподівання на американську допомогу додало союзникам оптимізму, хоча не варто було очікувати негайного ефекту. Перед прибуттям до Франції американські загони мали пройти відповідну військову підготовку.

Отже, чи не єдиним шансом для німецького командування уникнути поразки був розгром Англії й виведення її з війни раніше, ніж нога американського солдата ступить на французьку землю.

На Західному фронті був призначений новий французький командувач — генерал *Робер Нівель*. Він був переконаний, що зможе виграти війну одним ударом. Та коли Р. Нівель у квітні 1917 р. перейшов у Шампані в районі Реймса в наступ, він не побачив перед собою ворога, адже Е. Людендорф відвів свої війська на віддалені й задалегідь підготовлені позиції. Французи мусили пройти спустошеною війною територією на очах у невидимого противника. Наприкінці провальної для французів операції (утрати в цій «м'ясорубці Нівеля» становили, за різними оцінками, від 120 до 180 тис. осіб) французам усе ж пощастило прорвати німецьку оборону й знищити чимало полків противника. Німці так і не дізналися, що між ними й Парижем стояла нечисленна французька армія.

Наприкінці серпня британський командувач *Дуглас Хейг* розпочав нову атаку біля м. Іпра. Це була одна з найжахливіших лобових атак противника за всю війну. Руйнування внаслідок бомбардування дренажної системи та зливи перетворили поле битви на море багнюки. Втративши 265 тис. осіб, британці відвоювали невелику смугу (до 10 км) заболочених сільськогосподарських угідь.

Більш вдало розвивалися події на Сході. Тут у 1917 р. у війні настав перелом — скориставшись успішним Аравійським повстанням (1916–1918), яке охопило більшу частину Аравійського півострова, британці рушили на Багдад. Німецької колоніальної імперії вже не існувало. Німецькі колонії перебували під захистом військ, розквартированих у Того, Німецькій Океанії, Німецькій Новій Гвінеї та частково на території Китаю, проте всі вони склали зброю ще в листопаді 1914 р.

У липні 1915 р. Німецька Південно-Західна Африка (нині Намібія) капітулювала перед військами Південно-Африканського Союзу, а в лютому 1916 р. припинив опір Камерун.



Французький наступ у Шампані

У грудні 1917 р. союзники вступили до Єрусалима, поклавши край багатовіковому пануванню тут турків. Усі колонії, за винятком Німецької Східної Африки (нині Танзанія), припинили опір і оголосили про вихід з війни після підписання Німеччиною перемир'я.

На політичному фронті союзники мали двох впливових військових лідерів: британського прем'єр-міністра Д. Ллойд Джорджа і французького прем'єр-міністра Ж. Клемансо, який за рішучість отримав прізвисько «Тигр». Наявність лідерів була необхідна для здобуття перемоги, та все одно мало хто передбачав близьке завершення війни.

Восени 1917 р. найстрашніша небезпека, пов'язана з необмеженою підводною війною німців, залишилася позаду. Тепер уже Англія повільно затягувала кільце блокади навколо Німеччини. У країні з'явилися перші ознаки майбутнього голоду. Споживання м'яса порівняно з 1914 р. зменшилось учетверо, зросла смертність серед новонароджених і маленьких дітей. Це був початок краху могутньої імперії.

На початку 1918 р. в епіцентрі уваги політиків опинилися знамениті «14 пунктів» Вудро Вілсона¹, у яких було викладено «програму миру» та пов'язаного міжнародного устрою. Допоки політики ворогуючих країн визначалися зі своїм ставленням до «14 пунктів» В. Вілсона, німецьке командування Західного фронту вирішило завдати вирішального удару військам Антанти, перш ніж американська військова сила розпростає свої могутні плечі.

Німецький генерал Е. Людендорф розробив на 1918 р. план великого *Весняного наступу* (інша назва — *Битва кайзера*), який відбувся на Західному фронті. Наступ мав на меті розчленування англійської та французької армій завдяки маневрам і постійним атакам на їхні укріплення. Операція почалася 2 березня 1918 р. з німецького наступу на британські війська в районі м. Ам'єна. Унаслідок раптової атаки німецька армія просунулася на 60 км.

На цьому етапі війни Німеччина урізноманітнила свою тактику. Особлива увага приділялася знищенню штабів противника, артилерійських підрозділів і складів постачання в тилу, а також швидкій окупації ворожої території.

Фронт знаходився за 120 км від Парижа. Німецькі великокаліберні гармати випустили майже 200 снарядів по французькій столиці. Парижани в паніці залишали місто.

Спочатку наступ був настільки успішним, що кайзер оголосив день його початку національним святом. Багато німців повірило в близьку остаточну перемогу. Тим глибшим був їхній розпач, коли після важких боїв німецький наступ захлинувся. Не маючи танків і моторизованої артилерії, німці не змогли закріпити свої завоювання. Британські війська, отримавши підкріплення (чотири австралійські дивізії), зупинили наступ противника.

Як і в 1914 р., німці опинилися на р. Марні. Союзники нарешті домовилися про єдиного командувача всіма військами. Ним став французький маршал *Фердинанд Фош*. У ході кількадечної «другої битви на Марні» у липні 1918 р. німецька армія прогнула, але не прорвала лінію оборони союзників. Німці зазнавали жахливих утрат. Вони боролися з останніх сил. Через британську морську блокаду страждали не тільки німецькі солдати, а й їхні сім'ї на батьківщині. Завзяття німців помітно згасало, і зрештою німецький наступ захлинувся в крові.

8 серпня, у день початку «стоденного наступу», який Е. Людендорф згодом назвав «чорним днем німецької армії», четверта британська армія, до складу

¹ Детальніше розглядатимуться в наступному параграфі.

Британські солдати надають медичну допомогу пораненому німецькому полоненому. 1918 р.



якої входили австралійський і канадський корпуси, розпочала атаку в Ам'єні. У наступі були задіяні 2000 гармат, 450 танків та 1900 літаків. Ефект неочікуваності зіграв свою роль. Британські танки прорвали німецьку оборону — 160-кілометрову *лінію Гінденбурга* — протяжну систему оборонних споруд на північному сході Франції, збудовану взимку 1916–1917 рр., і посяли паніку в тилу. Важливу роль у цьому наступі відіграли американські частини.

Американці масово висаджувалися на узбережжі Франції. Німецькі генерали вже не вірили в перемогу, але ще сподівалися укласти мир на прийнятних для Німеччини умовах. Найкращим варіантом було припинення опору на принципах, викладених у «14 пунктах» В. Вілсона. Ще влітку німецький уряд звернувся з пропозицією про переговори на вілсонівських засадах.

У жовтні 1918 р. американська армія у Франції налічувала понад 1 млн 750 тис. солдатів і офіцерів. Доля Німеччини була вирішена.

4. Технічні вдосконалення в роки війни

У ході війни було винайдено або вперше масово застосовано чимало технічних новинок.

Особливо багато їх було в авіації. Перше бойове хрещення літаків відбулося під час балканських воєн 1912–1913 рр., а на початок Першої світової війни авіація вже входила до складу провідних армій і флотів світу. Справжній триумф у роки Великої війни пережив підводний флот. Підводні човни стали грозою морів, знищуючи як пасажирські, так і військові кораблі.

Свої новинки були й у сухопутних військах. Завдяки розвитку технологічних процесів було створено броневий автомобіль, а згодом — танк.



Німецький важкий танк А7V

Під час Першої світової війни вперше була застосована зброя масового ураження — отруйні гази. У 1915 р. хімічну зброю застосувала Німеччина, а невдовзі вона з'явилася також в арміях інших країн.

Поява на фронтах цих новинок стимулювала розроблення засобів протидії: зенітних снарядів проти літаків, глибинних бомб проти підводних човнів, гармат проти танків, протигазів проти хімічної зброї. Нові види зброї докорінно змінили тактику ведення війни як на суходолі, так і на морі.

5. Зміна статусу жінки в період війни

Війна спричинила революційні зміни в становищі жінок. Історія зберегла багато прикладів мужності жінок у роки війни. Зокрема, 20-річна герцогиня люксембурзька Марія Адельгейда перегородила своїм автомобілем дорогу на кордоні країни. Ні вмовляння, ні погрози командира німецької дивізії на неї не подіяли. За наказом Вільгельма II її було ув'язнено в Нюрнберзькому замку, де вона пробула до кінця війни.

Багато жінок брало участь у бойових діях нарівні з чоловіками. У складі легіону Українських січових стрільців воювали хорунжі Софія Галечко (загинула в бою) та Олена Степанів. Французька телеграфістка до останнього подиху підтримувала зв'язок між військами під час Верденської битви. 70-річна німкеня, яка втратила на війні двох синів, вогнем з ручного кулемета стримувала наступ ворога.

Жінки замінили на виробництві чоловіків, які пішли на війну. Одні з них відгукнулися на патріотичні заклики, інші (таких була більшість) мусили працювати, бо залишилися без годувальника. Чверть мільйона англійок працювали в сільському господарстві.

Якщо до війни в країнах Західної Європи та США навіть небагата родина могла собі дозволити хатню робітницю (наприклад, в Англії понад 1 млн жінок працювали хатніми робітницями), то тепер жінки з незаможних родин влаштувалися на краще оплачувану «чоловічу» роботу, а заможнішим жінкам доводилося самим виконувати хатню роботу.

Багато жінок залишило свою основну роботу й пішло працювати на швейні підприємства, машинобудівні й військові заводи, на верфі. Часто ця робота була пов'язана з небезпекою. На початку 1917 р. в Лондоні стався вибух на фабриці боєприпасів, у результаті якого загинуло багато людей.

Жінки водили трамваї, працювали кондукторами, доглядали за вуличними ліхтарями, були листоношами, няньками й навіть сажотрусами. Жінки викону-



Використання жіночої праці на військовому заводі



Жіноча лісозаготівельна бригада

вали таку роботу, про яку раніше не могло бути й мови. Під час Першої світової війни жінкам дозволили служити в поліції. Освічені жінки працювали в різних установах перекладачками, телефоністками. Багато жінок працювало медсестрами в польових шпиталях.

У роки війни були зруйновані бар'єри в стилі одягу жінок з різних класів і станів. Жінки почали носити коротші спідниці, бо в них було набагато легше й швидше пересуватися. Були легалізовані, спочатку як робочий одяг, жіночі штани.

Отже, війна сприяла утвердженню нового статусу жінок як рівноправних з чоловіками членів суспільства.

6. Завершення війни

Хоча основні битви відбувалися в 1918 р. на Західному фронті, однак завершили війну події на *Східному фронті*.

Упродовж двох років у північній частині Греції англо-французькі війська безрезультатно боролися проти Центральних держав. Тепер у них з'явився шанс: у серпні було звільнено Сербію, а за кілька місяців Туреччина зазнала поразки у Вірменії й Сирії.

Потім настала черга Австро-Угорщини. Італійці нарешті помстилися за принизливі поразки, атакувавши австрійську армію з півдня. Над територією Австро-Угорської імперії тисячами розкидали з літаків листівки із закликом до капітуляції. У цих листівках народам імперії обіцяли свободу, мир і національне самовизначення. Поразки австрійської армії, блокада й пропаганда союзників спричинили розпад імперії на національні держави.

На межі краху опинилася й Німецька імперія: з березня по квітень 1918 р. втрати становили 270 тис. осіб, бойовий дух в армії занепадав, почастишали антивоєнні марші. Промислове виробництво скоротилося наполовину порівняно з довоєнним періодом, німецькі резерви були виснажені.

Наприкінці вересня 1918 р. генерали П. Гінденбург і Е. Людендорф заявили, що армія вже не спроможна вести війну й висунули вимогу про перемир'я. Утрапивши понад 4 млн осіб, Німеччина зрештою була змушена просити миру. Новий канцлер принц Макс Баденський сподівався, що з американцями буде легше домовитися, ніж з французами й англійцями, тому звернувся з проханням про мир до В. Вілсона. До Німеччини приєдналася також Австро-Угорщина.

Поки йшли переговори про умови перемир'я, сталися події, які прискорили розв'язку: наприкінці березня з війни вийшла Болгарія, наприкінці жовтня — Туреччина, а на початку листопада — Австро-Угорщина.

На тлі поразки союзників і відступу німецької армії на Заході, повстання військових моряків 3 листопада 1918 р., що стало початком революції в Німеччині, проголошення республіки, зречення кайзера Вільгельма II і його втечі до Голландії в Комп'єнському лісі біля залізничної станції Ротонд було підписано перемир'я між союзниками і Німеччиною. Це сталося **11 листопада 1918 р.** об 11-й год. Спочатку на Західному фронті, а потім і по всій Європі настала тиша. На континенті офіційно було проголошено мир.

7. Наслідки війни

Війна, у ході якої союзники щонайменше чотири рази були близькі до поразки, закінчилася. Наприкінці її Німецька й Австро-Угорська імперії воювали проти держав, що мали потужніші фінансові, військові й трудові ресурси. Також союзники повністю контролювали моря, а на останньому етапі війни



Підписання Комп'єнського перемир'я. 1918 р.

мали перевагу й у повітрі. У цій війні авіація використовувалася не стільки для нанесення бомбових ударів, скільки для повітряної розвідки, стеження за переміщенням армії противника.

Дві серйозні помилки, яких припустилася Німеччина і які об'єднали проти неї більшість країн світу — це вторгнення в нейтральну Бельгію й оголошення необмеженої підводної війни. Водночас союзні держави тривалий час не могли скоординувати свої зусилля, а постійна боротьба за лідерство в антинімецькій коаліції ледь не коштувала їм перемоги.

Наслідки Першої світової війни 1914–1918 рр.

Людські втрати на фронтах

- За роки війни загинуло майже 10 млн, було поранено до 21 млн осіб, зокрема в Німеччині загинуло 1,8 млн, у Росії — 1,7 млн, у Франції — 1,4 млн, в Австро-Угорщині — 1,2 млн, у Великій Британії — 950 тис., в Італії — 600 тис., у США — 115 тис., у Канаді — 60 тис., в Австралії — 60 тис., у Новій Зеландії — 16,8 тис. осіб.
- Щохвилини війна забирала життя 4 осіб, а ще 9 діставали поранення. Частина скалічених на війні з часом поверталася до нормального життя, але чимало з них решту життя провело в шпиталях і лікарнях.

Страждання мирного населення

- На війну, у якій брали участь 34 держави (їх населення становило 67 % населення планети), було мобілізовано майже 65 млн осіб.
- 5 млн мирних жителів померло в результаті війни, зокрема в Сербії загинуло 6 %, у Франції — 3,4, у Румунії — 3,3, у Німеччині — 3 % населення.
- Не менше 6 млн осіб, ослаблених труднощами війни, померло після її закінчення внаслідок жакливого епідемії грипу в 1918–1919 рр.

Руйнування

- Війна затримала господарський і культурний розвиток цілого покоління. Економічні збитки від війни становили: у Великій Британії — 30 %, у Німеччині — 20, у Франції — 15, у США — 14 %.
- Були вщент зруйновані значні території у Франції, Бельгії, Росії.
- Окуповані території нещадно грабувалися; місцеве населення змушували будувати оборонні споруди.

Політичні наслідки

- США стали світовим політичним та економічним лідером.
- У світі активно поширювалися комуністичні ідеї.
- Європа перестала бути центром колоніального світу. Розпалися чотири імперії: Австро-Угорська, Німецька, Російська й Османська. Тільки Британська імперія ще якийсь час проіснувала.
- Європа 1918 р. мало нагадувала Європу довоєнну. На політичній карті з'явилися нові держави: Польща, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія, Чехословаччина, Угорщина, Австрія, Королівство сербів, хорватів і словенців. Не спромоглися відстояти свою незалежність Україна, Грузія, Азербайджан і середньоазійські держави.
- Загострилися класові, етнічні та міждержавні суперечності.
- У результаті революційного вибуху в Європі світ поділився на два табори — демократичний і тоталітарний.
- Після війни постала нова міжнародна правова система.



Основні події

Квітень 1917 р. — вступ у війну США.

Січень 1918 р. — «14 пунктів» Вудро Вілсона.

Березень 1918 р. — вихід з війни Росії.

Листопад 1918 р. — Комп'єнське перемир'я.



Закриття та завдання

1. Як, на Вашу думку, неодноразові заяви американських лідерів про нейтралітет США у війні узгоджуються з висловлюванням В. Вілсона і текстом телеграми Циммермана (с. 31–32)?
2. Проаналізуйте уривок з виступу В. Вілсона в конгресі 2 квітня 1917 р. (с. 32). Чи переконали Вас озвучені президентом США причини вступу країни у війну та її цілі у війні?
3. Охарактеризуйте перебіг бойових дій на фронтах у 1917 р. Яка, на Вашу думку, роль на завершальному етапі війни належала підводній війні?
4. Як і завдяки чому змінився статус жінки в період війни?
5. Проаналізуйте втрати, яких зазнали країни за роки Першої світової війни. Які з них вразили Вас найбільше? Чому саме?

Матеріал до практичного заняття «Перша світова: повсякденне життя в умовах фронту й тилу»

Велика війна кардинально змінила життя не тільки тих, хто пішов на фронт, а й тих, хто залишився в тилу. Змінилися звички, розпорядок дня, раціон харчування, навіть ставлення до життя. Став звичним вислів: «Це було ще до війни». Війна сформувала іншу систему цінностей.

1. Повсякденне життя в умовах фронту

Окопне життя. Крім участі в боях, солдати мали багато інших обов'язків у період відпочинку, зокрема вони рили нові траншеї, укріплювали й облаштовували старі. Офіцери опрацьовували документи, зокрема тактичні й технічні інструкції, брали участь у різних навчальних курсах.

В умовах позиційної (окопної) війни солдати цілодобово перебували у вузьких і брудних траншеях. На певній відстані розташовувалися ворожі траншеї, а між ними — смуга нічиєї землі. У траншеях солдати їли, спали, справляли природні потреби. Також у траншеях ховали загиблих. Зграями бігали пацюки. А ще солдатам дошкуляли воші. Неабиякою розкішшю вважалися вино й пиво, тютюн і гра в карти.

Емоційною розрадою для солдатів були листи й посилки від рідних. Поштова служба британської армії за роки війни опрацювала 2 млрд листів і 114 млн посилок.

Коли на фронті було затишшя, солдати всіх армій шукали можливість пограти у футбол (насамперед англійці), зайнятися боксом, улаштувати кінські змагання. Якось у британському танковому корпусі організували навіть танкові перегони. Поширеним було полювання на трофеї.

- *На підставі фотографій і документів зробіть висновок про умови перебування військових на передовій.*



Британські солдати в бліндажі



Імпровізована перукарня у французькій траншеї



Німецькі солдати після нічного полювання на пацюків



Французькі солдати в окопах біля м. Арраса



Німецька листівка про «чудовий» побут на фронті

«Війна — це не атака, подібна до параду, не битва з розгорнутими прапорами, навіть не рукопашний бій, під час якого шаленіють і кричать. Війна — це жажлива втома, вода до пояса й бруд, воші й гидота. Це запліснявілі обличчя, розтерзані тіла й трупи... Це одноманітність і постійні страждання, що перериваються час від часу страшними драмами. Ось що таке війна, а не багнети, що виблискують сріблом, і не труби горніста на світанку».

Анрі Барбюс, французький письменник (*Вогонь (щоденник взводу) / пер. з фр. — К. : Молодь, 1974. — С. 287*)

«Шість футів завглибшки й три фути завширшки. Унизу вода та бруд. Ви сидите в траншеї, прихилившись до стіни, щоб трохи поспати, і вам байдуже, чи вона волога, чи незручна, чи тепла, чи холодна. Чотири дні ви знаходитесь там, і ви мусите витримати це. Такими були умови».

Гаррі Патч, ветеран Великої війни (http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwone/last_tommy_gallery_03.shtml)

Лікування та догляд за пораненими. За роки Першої світової війни зазнали поранень понад 20 млн солдатів і офіцерів. Найбільше постраждали армії країн Антанти та Троїстого блоку.

- На підставі статистичних даних, історичного документа і фотографій охарактеризуйте рівень медичної допомоги в різних країнах.

Статистика захворювань у головному госпіталі Канадських експедиційних сил в Англії (20.10.1914 — 05.05.1915)

Захворювання	Госпіталізовано хворих
Менінгіт	33 (22 померло)
Дифтерія	5
Кишкова лихоманка	6
Грип	428
Септичні захворювання	96 (1 помер)
Ендокардит (хвороба серця)	10
Запалення легень	30 (13 померло)
Ревматизм	4
Захворювання горла	87
Тонзиліт (запалення мигдалин)	81
Туберкульоз легень	24 (1 помер)
Алкоголізм	11
Паразитарні захворювання	2
Нервові захворювання	31
Психічні хвороби	23

(Складено за: *History of No.1 General Hospital Canadian Expeditionary Force. — The Tribune Press, New Brunswick. — 1939 // <https://www.bl.uk/collection-items/history-no1-general-hospital-canadian-expeditionary-force>*)

«Замість 220–250 штатних пацієнтів змушені приймати в 3–4 рази більше... Бої тривають, поранені прибувають щодня, треба евакуювати якомога більше хворих, щоб звільнити місця для нових, серед яких може бути багато

тяжкопоранених. ...Лікарі працюють цілодобово... Медична допомога надається примітивна, бракує перев'язочних матеріалів... Поранені... благають відправити їх якнайшвидше в глиб Росії. ...Для багатьох 3–4 дні в поїзді означають... затягування лікування з важкими наслідками».

Начальник російської медичної частини в м. Дембіці (Галичина) (Т. Лазанська. Німці — виселенці українських губерній у роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — К., 2002. — Вип. IV. — С. 86)



Поранений німецький солдат на полі бою



У лондонському військовому госпіталі

Військовополонені. За чотири роки війни в полон потрапило майже 8 млн осіб. Умови утримання військовополонених у різних країнах відрізнялися (наприклад, у таборах європейських держав вони були кращими, ніж у російських таборах). Часто військовополонених використовували як робочу силу; багато з них померло від хвороб і виснаження.

- *Який висновок про долю військовополонених Ви можете зробити на підставі аналізу документів і фотографій?*

«Я нічого про них не знаю, крім того, що вони полонені... Це безіменні істоти, які не відають своєї провини; якби я знав про них більше — як їх звуть, як вони живуть, чого очікують, що їх гнітить, — тоді моя розгубленість стосувалася б чогось конкретного й могла б перетворитися на співчуття. А так я бачу лише біль живої плоті, вражаючу безвихідь життя та безжалюну жорстокість людей».

Еріх Марія Ремарк, німецький письменник («На Західному фронті без змін»). — <http://www.ukrplib.com.ua/books-zl/printthebookzl.php?id=326&bookid=0&part=4&sort=0>

«Окрім британців, у таборі перебувало майже 100 росіян. Я ніколи не бачив більш пригнічених людей. ...було зрозуміло, що їхня воля зламана й вони втратили надію. Вони могли сидіти годинами, не рухаючись і не перемовляючись між собою».

Реймонд Томас Ейрс, військовополонений у таборі Вез (Бельгія) (Р. Т. Ейрс. З росіянами в полоні. — <http://www.argo.net.au/andre/Ayres.htm>)



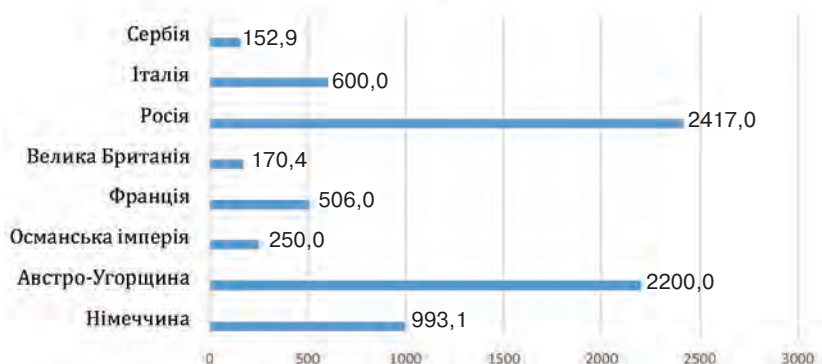
Турецькі військовополонені



Росіяни здаються в полон

- Проаналізуйте діаграму. Чому, на Вашу думку, кількість військовополонених у різних країнах суттєво відрізнялася?

Кількість військовополонених у Першій світовій війні (тис. осіб)



2. Повсякденне життя в умовах тилу

Інтерновані. З початком війни уряди деяких країн запровадили практику **інтернування**. Наприклад, до спеціальних таборів були інтерновані німці, які проживали у Франції та Австралії.

Не оминула лиха доля й українців, які проживали в Канаді — британському домініоні. У 2005 р. уряд Канади офіційно вибачився перед тими, хто був інтернований під час Першої світової війни, за драматичну сторінку минулого й виділив кошти на вшанування їхньої пам'яті.

- Ознайомтеся з висловлюванням Л. Луцюка. Як Ви вважаєте, чи можна застосувати визначення «безвинно обвинувачені» до інтернованих?

«Більшість із приблизно 170 тис. українців, яких привабили до Канади обіцянками вільної землі та свободи... приїхала з габсбурзьких півавстрійських Галичини й Буковини. Їхнє громадянство (а не їхня національність) офіційно визначалося як «австрійське» або «австро-угорське». Ті, хто належав до цих категорій, підпадали під дію Закону про військові заходи (1914) і... мали бути направлені до ... «концентраційних таборів» або принаймні підлягали реєстрації як «ворожі чужинці»... У період з 1914 по 1920 р. було інтерновано 8579 таких «ворожих чужинців», зокрема 81 жінку та 156 дітей...»

Любомир Луцюк, канадський історик і географ (Luciuk Lubomyr. In Fear of the Barbed Wire Fence: Canada's First National Internment Operations and the Ukrainian Canadians, 1914–1920 / Kashtan Press, in cooperation with the Ukrainian Canadian Civil Liberties Association, 2001. — P. 5–6)

Доля цивільного населення. Війна зруйнувала стереотип про її винятково «чоловічий» характер. Жінки брали участь у бойових діях, були медсестрами, кухарями, водіями, перекладачами. Вони тяжко працювали в сільському госпо-

Словник

Інтернування — примусове затримання однією воюючою державою громадян іншої воюючої держави, які проживають на її території, до закінчення війни.

дарстві та на військових заводах. У прифронтовій зоні жінки потрапляли під артилерійські обстріли й бомбардування.

У родинях оплакували загиблих, доглядали скалічених війною, чекали на повернення полонених і зниклих безвісти. Турбота про дітей і хворих також лягла на плечі жінок.

- Які зміни сталися в роки війни в побуті людей? Як змінився статус жінок? Складіть план відповіді на підставі фотографій, а також матеріалу § 3 (с. 38–39).



Роздавання безкоштовного супу.
Німеччина



На військовому заводі.
Велика Британія

Біженці. До Першої світової війни історія не знала такої кількості біженців. Тільки в Європі 12 млн осіб скуштували гіркою хліба біженців. На початку війни свої домівки залишили майже третина жителів Бельгії; у Франції біженцями стали приблизно 2 млн осіб. Влада розселила їх по всій території країни й навіть у північноафриканських колоніях. Не менш трагічною була доля сербських, польських, українських і німецьких біженців.

- Яким постає життя біженців на поданих фотографіях?



Діти-біженці в черзі
за хлібом. Росія



Французькі біженці



Польські біженці

Висновок. Перша світова війна (1914–1918) стала тяжким випробуванням для мільйонів жінок і чоловіків, дітей і літніх людей. Її руйнівний вплив на життя, здоров'я, матеріальні статки, психологічний стан десятків мільйонів людей як на фронті, так і в тилу зробив Велику війну однією з найдраматичніших сторінок світової історії.

Узагальнення до розділу I «Передумови Першої світової війни. Війна та революції»

Світова війна не була неминучою. Напередодні війни лідери європейських держав не передбачили ні її масштабів, ні її наслідків. Побутували настрої, що, мовляв, після перемоги (адже кожна сторона була переконана у своїй перемозі) відбудеться перерозподіл земель, будуть установлені нові «справедливі» кордони, поділені трофеї й укладено черговий мир.

Чи була війна неминучою? Не лише до пострілів у Сараєво, а й після них можна було *відвернути світову війну*. Для цього варто було докласти спільно зусиль, що спиралися б на прагнення миру. Проте спільного прагнення миру не було.

Ніхто з керівників провідних держав не боявся початку війни, бо всі вони вважали, що війна буде легкою і, ясна річ, переможною. «Ми в штабі готові й поки що сидимо без роботи», — заявляв за декілька днів до початку війни заступник начальника німецького генерального штабу.

Майже всі були певні, що війна буде швидкоплинною. Юнаки масово записувалися до війська, бо ж раптом війна закінчиться до Різдва 1914 р. й вони не встигнуть відзначитися в боях. У всіх країнах спостерігалися патріотичне піднесення та неабиякий ентузіазм. Інтелектуали й соціалісти «забули» про свої заклики до солідарності й підтримали військові плани урядів.

Перша світова війна мала глобальний характер. Це була перша в історії людства війна, якій передувала загальна військова мобілізація у світовому масштабі. Війна стала поворотним моментом не тільки для Європи, а й для багатьох країн по всьому світу.

Збройні сутички відбувалися на Європейському континенті, в Африці та на морях і океанах. Подібне траплялося й до 1914 р. Особливістю Великої війни було те, що в бойових діях брали участь неєвропейські держави, зокрема Японія, Османська імперія, США. До того ж Велика Британія та Франція мобілізували економічні й військові ресурси колоній. Наприклад, Франція мобілізувала 550 тис. мешканців колоній, з яких 440 тис. воювали в Європі. Як наслідок, війна, з одного боку, активізувала контакти між країнами на різних континентах, а з іншого — сприяла зародженню процесу деколонізації.

У Першій світовій війні жертвами атак були не тільки військові, а й цивільне населення. Людські втрати внаслідок війни та післявоєнного голоду були приголомшливими. Економіка Європи була зруйнована, минули роки, поки вона досягла довоєнних показників.

У роки війни змінився статус жінок. Вони брали участь у боях, замінили чоловіків на військових заводах і на фермах. Тисячі жінок працювали медичними сестрами у військових шпиталях. Після закінчення війни багато країн визнали, що жінки своєю самовідданою працею й громадянською позицією заслужили право брати участь у виборах.

Війна не оминула й дітей. З одного боку, підлітки, сповнені героїчного романтизму, активно допомагали дорослим у боротьбі, чимало з них отримало бойові нагороди. З іншого боку, руйнування в районах бойових



Х. Ш. І. Воган, перша жінка, нагороджена найвищим військовим орденом Британської імперії

дій, загибель на фронті батьків, злидні й голод забрали в дітей безтурботне дитинство, змусили їх передчасно вступити в доросле життя.

Перша світова війна була також *глобальною економічною війною*. Центральні держави (Німеччина й Австро-Угорщина) були значною мірою відрізані від світових ринків морською блокадою, організованою державами Антанти, а згодом і США. Вони мусили перебудувати економіку, посиливши роль держави в господарському житті, фінансах і торгівлі. Воюючі країни жорстко контролювали експорт товарів, щоб вони не потрапили до ворога.

У 1915 р. стало зрозуміло, що приватні підприємства неспроможні задовольнити військові потреби. У всіх державах *уряди дедалі активніше втручалися в економіку*: на тих чи інших підприємствах розміщували військові замовлення, установлювали жорсткі терміни їх виконання. *Державне регулювання*, яке час від часу застосовувалося в мирний час (наприклад, президентами Т. Рузвельтом і В. Вілсоном у США, ліберальним урядом у Великій Британії), у роки війни стало нормою життя. Усі розуміли, що заради перемоги доводиться поступитися певними правами й свободами на користь держави. Тільки уряди мали право вирішувати, як краще використати робочу силу своїх країн.

Розвиток військової стратегії й техніки внаслідок війни. Військова тактика на початку Великої війни не встигала за прогресом технологій. Через позиційний характер війни застосовувалися старі методи ведення бойових дій.

На початку війни на фронті було обмаль автомобілів, підкріплення рухалося повільно, не швидше, ніж армія Наполеона на початку XIX ст. Довоєнні військові стратеги не передбачили, що механізована оборона ефективно стримуватиме атаки піхоти й кінноти.

Військові спеціалісти різних країн шукали способи збільшення ефективності й зменшення витрат на наступальні операції. До початку наступу намагалися знищити артилерійським вогнем загородження з колючого дроту й ворожі кулемети. У 1915 р. німці вперше застосували хімічну зброю — хлорний газ, але це не принесло перемоги в битві. Значно ефективнішими виявилися танки, які забезпечили значну перевагу британській армії в 1916 р. Ближче до завершення війни для переміщення великої кількості військових активно використовували вантажівки й трактори. Наприкінці війни стало можливим ефективно застосування літаків.

Значних успіхів досягла *медицина*. На цій війні війська страждали більше від хвороб, ніж від вогню противника.

Загострення внаслідок війни соціальних, політичних і національних суперечностей призвело до того, що в ряді країн (Росія, Австрія, Угорщина) відбулися демократичні *революції*, було повалено династії Романових і Габсбургів. У Росії плодами демократичної революції скористалися більшовики, які захопили владу.

Війна й революції *зруйнували імперії*: Австро-Угорську, Німецьку, Російську та Османську. Лише Британська імперія проіснувала ще певний час. Утвердилася ідея про *право народів на самовизначення*. Закріплена в «14 пунктах» В. Вілсона, вона знайшла підтримку в поневолених і пригнічуваних націй. У колоніях вирували визвольні рухи, унаслідок Великої війни на політичній карті світу з'явилися нові незалежні держави. Стала незалежною значна частина Ірландії, уперше гучно заявили про себе як про націю австралійці, новозеландці, канадці. Здобули незалежність Польща, Чехословаччина, Фінляндія, Естонія, Латвія та Литва.

Велика війна не тільки прискорила процес державного будівництва, а й зумовила *прихід до влади в ряді країн носіїв радикальних ідеологій: комунізму (Росія), фашизму (Італія) і націонал-соціалізму (Німеччина)*.



Американський антинімецький плакат



Німецький антибританський плакат

Світовою медійною подією стала інформаційна війна, за якою уважно стежили за межами Європи, зокрема в Японії та країнах Латинської Америки. Воюючі сторони зішлись в глобальній пропагандистській битві за симпатії світової громадськості, у якій гору взяла Антанта.

Отже, світ, яким він був до 1914 р., відійшов у минуле. Переможці раділи, що війна нарешті закінчилася. Однак вона посіяла між переможцями й переможеними зерна ненависті, гіркоти й підозри, що стало однією з причин Другої світової війни, яка вибухнула в 1939 р.

Хронологія основних подій Першої світової війни (1914–1918)

1914 рік

Західний фронт

- Серпень*
- Німеччина оголосила війну Росії. Початок Першої світової війни;
 - вторгнення німецьких військ у Бельгію й Люксембург;
 - німецький наступ на Париж.
- Жовтень*
- битва на р. Марні;
 - перша битва на р. Іпрі.

Східний фронт

- Серпень*
- російський наступ на Східну Пруссію та Галичину;
 - битва під м. Танненбергом.

Політичні події

- Жовтень*
- приєднання Туреччини до Центральних держав.

1915 рік

Західний фронт

- Квітень*
- друга битва на р. Іпрі.
- Травень*
- вступ у війну Італії на боці Антанти.

Східний фронт

- Травень*
- поразка й відступ російських військ із Галичини.

На морі

- Травень* • німецький підводний човен торпедував британський лайнер «Лузітанія».

Політичні події

- Травень* • приєднання до Антанти Італії.
Вересень • приєднання Болгарії до Центральних держав.

1916 рік

Західний фронт

- Лютий– грудень* • битва під м. Верденом.
Червень– листопад • битва на р. Соммі.

Східний фронт

- Червень– вересень* • Брусиловський наступ проти Австрії.

На морі

- Травень* • Ютландська битва.

Політичні події

- Грудень* • призначення Д. Ллойд Джорджа британським прем'єр-міністром.

1917 рік

Близький Схід

- Грудень* • захоплення Туреччиною м. Єрусалима.

На морі

- підводна війна німецького флоту;
- блокування британським флотом німецьких портів.

Політичні події

- Березень* • революція в Росії.
Квітень • вступ у війну США на стороні Антанти.

1918 рік

Західний фронт

- Березень* • останній наступ німецьких армій під командуванням Е. Людендорфа.
Серпень • контрнаступ союзників.

Східний фронт

- Березень* • вихід з війни Росії.

Політичні події

- Січень* • «14 пунктів» В. Вілсона.
Березень • Брест-Литовський мир між Росією і Німеччиною та її союзниками.
Квітень • призначення Ф. Фоша головнокомандувачем військ Антанти;
• зречення Вільгельма II.
Жовтень • розпад Австро-Угорської імперії.
Листопад • підписання Комп'єнського перемир'я.

РОЗДІЛ II

ОБЛАШТУВАННЯ ПОВОЄННОГО СВІТУ

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності. Ви будете:

знати: зміст понять «система колективної безпеки», «демилітаризована зона», «санітарний кордон», «репарація», «контрибуція»; дати роботи Паризької та Вашингтонської конференцій, укладення мирних договорів за підсумками Паризької конференції, підписання пакту Бріана–Келлога; вплив «14 пунктів» В. Вілсона на встановлення повоєнного світового устрою; статус українських земель відповідно до рішень Паризької мирної конференції; суперечності Версальської системи; цілі та організацію діяльності Ліги Націй; причини ревізії повоєнних міждержавних угод;

уміти: встановлювати хронологічну послідовність підписання угод, які були взяті за основу Версальської системи; характеризувати (з використанням історичної карти) територіальні зміни, зафіксовані в текстах мирних договорів з Німеччиною та її союзниками; давати оцінку рішенням Паризької та Вашингтонської конференцій з позицій інтересів «великих» і «малих» держав; визначати джерела нестабільності в Європі; висловлювати обґрунтовані судження щодо вжитих державами Антанти та Лігою Націй заходів з підтримання стабільності в Європі.



§ 4. Паризька мирна конференція та мирні договори

1. «14 пунктів» Вудро Вілсона

Останній рік війни розпочався важливою політичною подією: у січні 1918 р. президент В. Вілсон представив у конгресі США свою «програму миру» — «14 пунктів». Перші п'ять пунктів стосувалися широкого кола міжнародних питань, наступні вісім — вирішення конкретних територіальних проблем, окремим пунктом передбачалося створення всесвітньої організації для розв'язання міжнародних конфліктів.

Зміст «14 пунктів» Вудро Вілсона

1. *Відкрита дипломатія.* Скасування таємних міжнародних угод; дипломатія завжди повинна діяти відкрито й публічно.
2. *Свобода мореплавства.* Абсолютна свобода мореплавства в морях за межами територіальних вод як у мирний, так і у воєнний час, окрім випадків, коли деякі моря можуть бути закриті повністю або частково на підставі міжнародних договорів.
3. *Усунення економічних бар'єрів.* Усунення всіх економічних бар'єрів і встановлення рівних умов для торгівлі всіх націй.
4. *Скорочення озброєнь.* Справедливі гарантії того, що національні озброєння будуть скорочені до рівня, який гарантуватиме державну безпеку.
5. *Урегулювання колоніальних вимог.* Справедливе вирішення всіх колоніальних суперечок з урахуванням інтересів населення.
6. *Вирішення питань щодо Росії.* Звільнення всіх російських територій і сприяння Росії з боку інших держав в обранні нею форми правління, яку населення вважатиме найдоцільнішою, політичного устрою та національної політики.
7. *Збереження суверенітету Бельгії.* Країна має бути звільнена й відбудована без жодних спроб обмеження бельгійського суверенітету.
8. *Відновлення території Франції.* Уся французька територія повинна бути звільнена, а окуповані французькі території повернуті.
9. *Зміна італійських кордонів.* Реорганізація кордонів Італії має здійснюватися на основі чітко визначених національних меж.
10. *Доля Австро-Угорщини.* Народом імперії потрібно надати широку автономію.
11. *Зміна кордонів на Балканах.* Румунія, Сербія й Чорногорія повинні бути звільнені. Зайняті території треба повернути Сербії, аби забезпечити їй вільний і безпечний вихід до моря.
12. *Обмеження щодо Туреччини.* Турецька частина Османської імперії повинна отримати суверенітет; іншим націям, які перебувають під владою Туреччини, має бути гарантоване безпечне життя й можливість автономного розвитку. Протока Дарданелли має бути постійно відкрита для безперешкодного мореплавства для всіх держав.
13. *Створення незалежної Польщі.* Необхідно створити незалежну Польську державу на територіях, населених переважно поляками. Польщі має бути наданий вільний і безпечний вихід до моря, а політична й економічна незалежність та територіальна цілісність повинні гарантуватися міжнародним договором.

14. Створення міжнародної організації з метою гарантування політичної незалежності й територіальної цілісності як великих, так і малих держав.

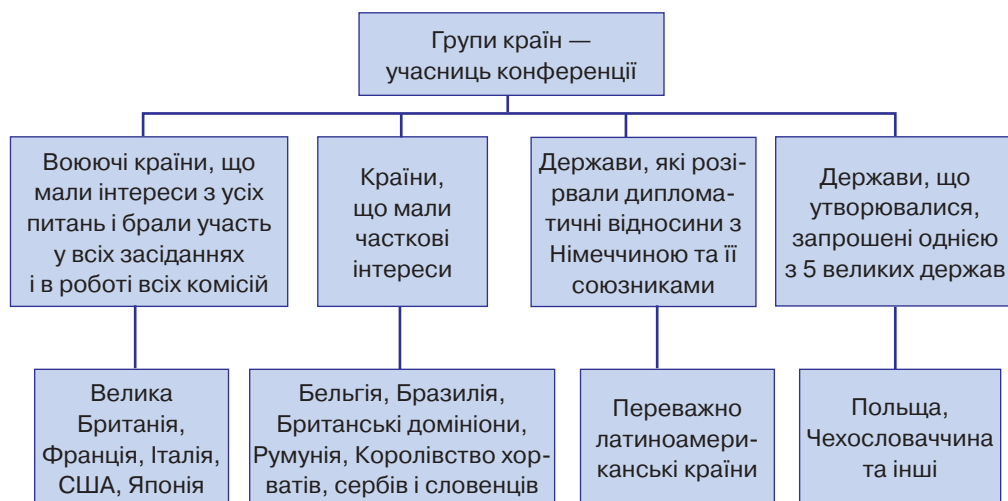
(War and Peace: Presidential Messages, Addresses, and Public Papers (1917–1924) by Woodrow Wilson. — New York: Harper & Brothers, 1927. — Vol. 1. — P. 158–162).

2. Відкриття Паризької конференції. Наміри держав-переможниць

Війна скінчилася. З метою облаштування повоєнного світу переможці скликали всесвітню мирну конференцію, яка перетворилася на найзапеклішу дипломатичну битву між учорашніми союзниками.

Ситуація у світі на час проведення конференції

- Спільними зусиллями Німеччина була переможена. Потрібно було вжити заходів, щоб у майбутньому з німецької землі не розгорілося полум'я нової війни.
- Постала проблема облаштування життя мільйонів демобілізованих військових і полонених, які поверталися до своїх домівок.
- Монарші династії Німеччини й Австро-Угорщини були повалені й лише Велика Британія залишалася монархією.
- Британський і французький уряди підписали впродовж війни кілька таємних угод. Зокрема, вони гарантували Японії особливий статус в Азії. За Лондонським договором 1915 р., союзні держави пообіцяли Італії, що вона отримає ряд територій Австро-Угорщини. Італія чекала на виконання обіцянки.
- Владу в Росії захопили більшовики, які закликали до світової революції. Полум'я більшовицького перевороту загрожувало перекинутися на Європу й навіть Америку.
- Повстання комуністів і частини соціалістів у Німеччині; комуністи захопили владу в Угорщині.
- На руїнах Російської та Австро-Угорської імперій унаслідок національних рухів постали нові держави: Польща, Чехословаччина та ін.
- Масове голодування та робітничі страйки в більшій частині Європи.
- Масова епідемія грипу в Іспанії та інших європейських країнах.





«Велика трійка» (зліва направо):
Ж. Клемансо, Д. Ллойд Джордж,
В. Вілсон

Росію, яка вийшла з війни до її завершення і в якій до влади прийшли комуністи, що було неприйнятним для Заходу, на конференцію не запросили. На відкритті **Паризької конференції**, яке відбулося **18 січня 1919 р.**, були присутні 72 делегати з 27 країн.

Найважливіші питання вирішувалися на засіданнях Ради десяти, до якої входили по два представники від Великої Британії, Франції, США, Італії та Японії. Невдовзі засідання Ради десяти змінилися засіданнями «великої четвірки» в особі президента США *В. Вілсона* та прем'єр-міністрів *Ж. Клемансо* (Франція), *Д. Ллойд Джорджа* (Велика Британія), *В. Орландо* (Італія). Потім четвірка зменшилася до «великої трійки», у якій уже не було місця італійському прем'єру. Ще задовго до відкриття конференції між членами «великої трійки» загострилася боротьба.

Війна закінчилася швидше, ніж очікували союзники. На підготовку мирних договорів та узгодження позицій залишалось обмаль часу. Виявилось, що переможці по-різному дивляться на майбутнє повоєнного світу. Часом здавалося, що вчорашнім союзникам було легше здобути військову перемогу, ніж домовитися про розподіл її плодів. *Франція* через відсутність на конференції Росії — її традиційного союзника проти Німеччини — була змушена триматися Англії.



Свідчення

- Який Ви можете зробити висновок на підставі висловлювання *Р. Пуанкаре* про основну мету Франції на конференції?

«Панове, рівно сорок вісім років тому в Дзеркальній залі Версальського палацу було проголошено Німецьку імперію. Сьогодні ми зібралися тут, аби зруйнувати й замінити те, що було створено того дня».

З промови Раймона Пуанкаре на відкритті Паризької конференції (Lawrence Sondhaus. World War One: The global Revolution. — Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2011. — P. 453)



Особистості



Раймон Пуанкаре (1860–1934) — президент Франції (1913–1920). У роки Першої світової війни виступав за територіальну цілісність країни. На Паризькій конференції наполягав на виплаті Німеччиною величезних репарацій. Оскільки Німеччина не виконала цих вимог, у 1923 р., будучи прем'єр-міністром, він віддав французьким військам наказ окупувати Рур до повного розрахунку за репараціями. У 1924 р. пішов у відставку, а в 1926 р. знову став прем'єр-міністром.

Велика Британія сподівалася, що конференція сприятиме відновленню її могутності. Д. Ллойд Джордж, як і Ж. Клемансо, не хотів бачити американського президента в Парижі. Французький прем'єр, який вважав, що через присутність В. Вілсона німці маневруватимуть на переговорах, писав своєму британському колезі: «Я не приховуватиму від вас, що вважаю його присутність і небажаною, і неможливою».

США перебували в особливому становищі. На початку грудня 1918 р. американська делегація в складі 1300 осіб вирушила на пароплаві «Джордж Вашингтон» до Європи. В. Вілсон — «батько» історичних «14 пунктів», не приховував, що мета США — політичний вплив на Європу. Американці мало переймалися гаслом Д. Ллойд Джорджа «Німці заплатять за все!», адже минули часи, коли вони принижувались у Вестмінстері й Пале-Бурбоні. Головним, на думку американців, було встановлення рівноваги між Англією та Німеччиною завдяки заснуванню на конференції міжнародної організації — Ліги Націй. Америка розраховувала за допомогою нових держав стримати апетити Великої Британії та Франції щодо Німеччини, адже лише за умови рівноваги США могли стояти над іншими державами. Британія на той час уже втратила традиційну перевагу над США у військово-морському флоті.

У ході конференції були підготовлені проекти окремих мирних договорів з п'ятьма країнами: Німеччиною, Австрією, Болгарією, Туреччиною та Угорщиною.

3. «Українська проблема» на Паризькій конференції

22 січня 1919 р., тобто майже одночасно з відкриттям Паризької конференції, на Софійському майдані в Києві було урочисто проголошено Акт злуки Української Народної Республіки (УНР) та Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

Українська делегація (понад 80 осіб) прибула на Паризьку конференцію, не маючи офіційного запрошення. Вона сподівалася домогтися визнання на конференції незалежності України, а також виведення з її території іноземних військ (Антанти, Польщі та Румунії), надання допомоги в обороні від радянської Росії та антибільшовицької Добровольчої армії, а також припинення війни Польщі проти ЗУНР.

Оскільки українська делегація не була офіційно визнана повноправним учасником Паризької конференції, вона проводила роботу у форматі неофіційних зустрічей з делегаціями країн-учасниць. «Українське питання» на конференції не порушувалось і об'єктивного розгляду на міжнародному форумі не отримало. Воно обговорювалося побіжно при визначенні кордонів між країнами Східної Європи: Польщею, Румунією, Чехословаччиною та Росією. До того ж чимало країн-учасниць конференції підтримувало ідею збереження «єдиної й неподільної» небільшовицької Росії, а тому вони з пересторогою ставилися до національних прагнень народів Російської імперії.

Навіть з погляду глобальних інтересів США Україна перебувала в «зоні байдужості». Як у ході Паризької мирної конференції, так і в її підсумкових документах українське питання було проігнороване. Різко негативну позицію керівництва Польщі щодо українських домагань підтримала французька делегація. Прихильно до українського питання поставилися британці, однак це не мало позитивних наслідків. Поразка українських армій у війні з поляками й більшовиками в 1919 р. послабила й без того хистку позицію української делегації в Парижі.



Свідчення

- Як Ви вважаєте, чи могла українська делегація успішно виконати свою місію в атмосфері, описаній головою української делегації Г. Сидоренком? Обґрунтуйте Ваш висновок.

«З перших днів мого перебування в Парижі я помітив, що про Українську Народну Республіку ніхто нічого докладно не знає, не тільки в широких масах, а й у дипломатичних колах не знають про українську справу взагалі, про домагання українського народу та його уряду. Тому вороги республіки вільно поширювали всілякі брехні й інсинуації про нас, улаштовували провокації. Головним чином наголошували на тому, що ми є більшовики й германофіли».

Григорій Сидоренко (Додатки і документи // Ісаак Мазепа. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. — К., 2003. — С. 539)

У грудні 1919 р. Паризька конференція ухвалила декларацію про тимчасовий східний кордон Польщі. Згідно з декларацією, Польщі передавалися не тільки території з переважно польським населенням, а й території, де більшість становили українці: Лемківщина, Посяння, Підляшшя, Холмщина¹.

Наприкінці червня 1919 р. Польща отримала дозвіл на включення до свого складу й запровадження польського управління в Галичині за умови формального забезпечення прав національних меншин, політичних, релігійних та особистих свобод населення.

Тактично гнучку політику щодо території Закарпатської України проводили президент Чехословаччини Т. Масарик і міністр закордонних справ Е. Бенеш. За мовчазної згоди великих держав на початку 1919 р. чехословацькі війська окупували Ужгород, а вже в травні на Паризькій конференції було прийнято рішення про передачу Карпатської України до складу Чехословаччини. У вересні 1919 р. це рішення було вписане до тексту Сен-Жерменського мирного договору з Австрією. У столиці Франції обговорювалася й доля Північної Буковини та Бессарабії, які зрештою були передані Румунії. Україна ні тоді, ні згодом не визнала легітимності цих рішень.

Отже, на Паризькій мирній конференції українцям було відмовлено в реалізації природного права на самовизначення. Відсутність інтересу до появи великої незалежної української держави була зумовлена кількома обставинами. *По-перше*, упродовж роботи конференції в Україні змінювалися уряди, що створювало образ нестабільної держави без певного політичного майбутнього; *по-друге*, для Європи й США Україна була «заплямована» комунізмом; *по-третє*, на українські землі зазіхали сусідні країни — союзники Антанти: Польща, Румунія та Чехословаччина; *по-четверте*, Антанта не вибачила Україні підписання урядом УНР Брестського миру з Центральними державами.

4. «Російське питання»

«Російське питання» розглядалося на етапі підготовки Паризької мирної конференції, однак Росію на конференцію не запросили й вона не брала в ній участі. Насамперед Росія належала до табору переможених держав, бо вийшла з війни, підписавши з Німеччиною сепаратний Брестський мир, що могло закін-

¹ Лінію розмежування між Україною й Польщею назвали «лінією Керзона» (за прізвищем британського міністра закордонних справ, який її запропонував).



Громадянська війна в Росії

читися поразкою її союзників — Великої Британії та Франції. Росія порушила свої союзницькі зобов'язання в рамках Антанти. Крім того, Велика Британія, Франція і США не бачили в Росії політиків, які могли б бути запрошені на конференцію для участі в переговорах. Більшовики з їхньою диктаторською ідеологією й загрозою експорту революції лякали демократичний світ і вважалися тимчасовим явищем.

У Росії в той час ішла громадянська війна, у якій більшовики виявили неочікувану для Заходу стійкість і живучість. На території країни перебували британські, французькі та японські війська, у східних регіонах діяв Чехословацький корпус. Оскільки розвиток подій у Росії передбачити було неможливо, вирішили нікого на Паризьку конференцію не запрошувати, щоб не зв'язувати собі руки зобов'язаннями перед будь-яким з угруповань, які претендували на верховну владу в країні.

5. Версальський мирний договір з Німеччиною

Після запеклих дискусій, які часом загрожували зривом конференції, **28 червня 1919 р.** політики підписали **Версальський мирний договір**.



Свічення

- Пригадайте з 9 класу, яка важлива подія сталася під Аустерліцем. Як Ви вважаєте, на чому хотів наголосити Ж. Клемансо, згадавши про «сонце Аустерліца» та «сонце Марни»? Чи мав, на Вашу думку, французький прем'єр-міністр підстави для таких історичних паралелей?

«У центрі Дзеркальної зали споруджено невелике підвищення... Ж. Клемансо сів у центрі довгого столу обличчям до вікна. Праворуч від нього — президент Сполучених Штатів В. Вілсон, ліворуч — Д. Ллойд Джордж. Місце маршала Ф. Фоша залишилося вільним; він не схвалив договору, вважаючи, що той «не гарантує безпеки Франції».

Вибило три години. До зали ввійшов дуже блідий, одягнений у старий чорний сюртук новий німецький міністр закордонних справ Г. Мюллер.

Несподівано визирнуло сонце. Воно освітло тераси й парк, відбилось у дзеркалах і всіх засліпило. Клемансо стиха промовив: «О сонце, супутник переможців! Сонце Аустерліца... Сонце Марни, не зраджуй нам! Завжди зігривай наші серця й землю Франції!»

...О третій п'ятдесят підписання договору повноважними представниками завершилося...»

(Табуи Женевьєва. *Двадцять лет дипломатической борьбы* / пер. с фр. — М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. — С. 38)



Члени делегацій спостерігають за підписанням Версальського договору

Після підписання договору лідери країн приєдналися до натовпу, що зібрався біля Версальського палацу.



Свідчення

«Тільки-но прем'єр-міністр Ж. Клемансо, президент В. Вілсон і прем'єр-міністр Д. Ллойд Джордж вийшли з палацу, натовп... привітав їх шаленими вигуками...»

З репортажу американської інформаційної агенції Associated Press із Версаля (<http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83030193/1919-06-28/ed-1/seq-1/>)

Основні положення Версальського мирного договору

- **Політичні обмеження Німеччини:** країна проголошувалася єдиним винуватцем війни; заборонялося об'єднання (*аншлюс*) з Австрією з метою утворення єдиної німецької держави; Німеччина мала видати військових злочинців.
- **Економічні обмеження:** накладалися великі **репарації** (переважно на користь Франції), суму яких невдовзі визначила спеціальна комісія (269 млрд золотих марок упродовж 42 років); вугільні шахти Саару передавалися Франції на 15 років.
- **Територіальні обмеження:** Німеччина поступалася територіями на користь п'яти сусідніх країн; її було поділено на дві частини: власне Німеччину й Австрію; Франції відійшли Ельзас і Лотарингія; територію на лівому березі Рейну поділили на три зони, які мали бути звільнені переможцями через 5, 10 і 15 років; міста Данциг (нині Гданськ, Польща), Мемель (нині Клайпеда, Литва), а також Саар переходили під управління Ліги Націй. Згодом доля цих регіонів мала вирішуватися шляхом референдуму (плебіситу); Східна Пруссія відокремлювалася від Німеччини «польським коридором»; Німеччина втратила всі землі, захоплені нею на сході в результаті поразки Росії: Україну, Білорусь, Польщу, Естонію,

Словник



Репарації (від латин. *reparatio* — відновлення) — відшкодування переможеною державою завданих нею під час воєнних дій збитків. Виплату репарацій зазвичай передбачають у мирному договорі.

Латвію, Литву; усі німецькі колонії відходили під мандат Ліги Націй (у більшості з них цим мандатом скористалася Велика Британія).

- **Військові обмеження:** армія не більше 100 тис. осіб; установлювався термін служби в армії: солдатів — 12, офіцерів — 25 років; генеральний штаб ліквідувався; заборонялося мати важку артилерію і танки, авіаносці й підводні човни, військову та морську авіацію; усі фортеці на відстані до 50 км на схід від Рейну знищувалися.



Звічення

- Порівняйте висловлювання Д. Ллойд Джорджа, В. Черчілля та Й. Феста. Як Ви вважаєте, чому оцінки Версальського договору, дані двома видатними британськими політиками й німецьким істориком, збігаються?

«Ви можете позбавити Німеччину її колоній, зменшити її армію до розмірів поліції... Це, зрештою, не важливо: якщо вона вважатиме мирний договір 1919 р. несправедливим, вона знайде, як помститися переможцям...»

З меморандуму Д. Ллойд Джорджа, Ж. Клемансо та В. Вілсона від 25 березня 1919 р. («Документ із Фонтенбло») (Lloyd George D. The Truth about the Peace Treaties. London, 1938. — Vol. 1. — P. 405)

«Територіальні статті Версальського договору зробили Німеччину фактично недоторканою. Як і раніше, вона залишалася найбільшим національним масивом у Європі. Маршал Ф. Фош... дуже правильно сказав: «Це не мир. Це перемир'я на двадцять років».

Економічні статті договору були настільки злими й дурними, що перетворилися на безглузді».

Вінстон Черчілль (Вторая мировая война / сокр. пер. с англ. — М., 1991. — Кн. 1, т. 1–2. — С. 21–23)

«Навряд хоч одна з проблем, що стали предметом протиборства в 1914 р., була вирішена в цьому трактаті-договорі, який вочевидь ігнорував думку, що метою будь-якого договору є мир».

Йоахим Фест, німецький історик (Гитлер. Биография / пер. с нем. — Пермь: Алетей, 1993. — Т. 1. — С. 144)

6. Утворення Ліги Націй

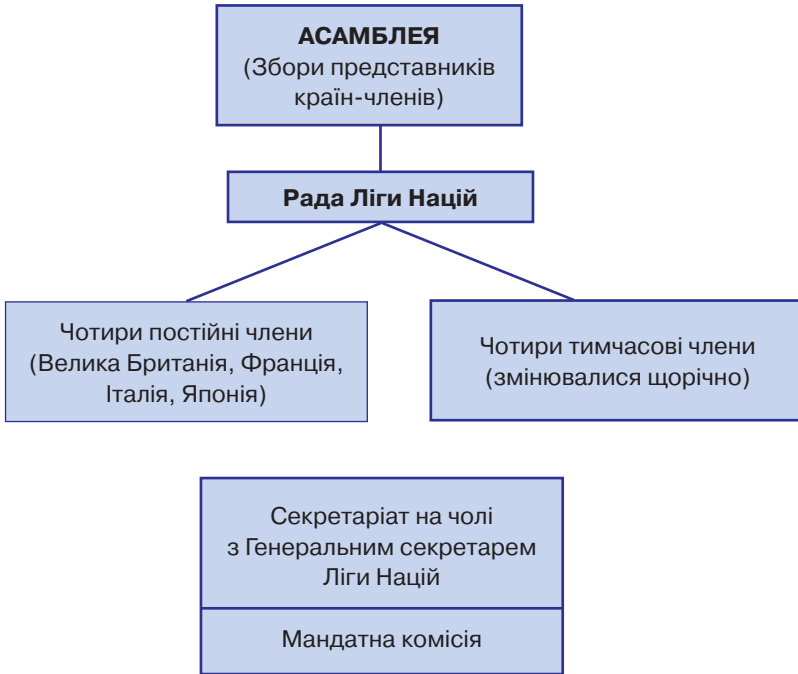
Перші 26 з 400 статей Версальського договору становили статут *Ліги Націй* — міжнародної організації, попередниці сучасної Організації Об'єднаних Націй (ООН).

Журналісти образно назвали Статут Ліги Націй «Євангелієм ХХ століття». Його підписали 44 держави, які відтоді вважалися засновниками Ліги Націй: 31 країна — учасниці війни проти Німеччини та 13 новостворених держав.

Асамблея Ліги Націй скликала раз на рік для обговорення важливих міжнародних питань. Вона рекомендувала Раді Ліги Націй учинити ті чи інші дії, голосувала за членство в організації тощо. Представники кожної держави мали на засіданнях один голос незалежно від кількості населення й території країни. Рішення приймалось одностайно.

Рада Ліги Націй збиралася 5 разів на рік, а також за надзвичайних ситуацій. Першими тимчасовими членами Ради були Бельгія, Бразилія, Греція та Іспанія.

Структура організації Ліги Націй



Секретаріат відповідав за проведення зустрічей і підготовку звітів, мав секції для роботи над основними цілями Ліги Націй.

Ж. Клемансо наполягав на створенні армії Ліги Націй, однак проти цього рішуче виступили американська й британська делегації. Натомість США мусли відмовитися від ідеї міжнародних арбітражу й суду.

Ліга Націй не мала офіційного прапора й емблеми. У 1939–1940 рр. використовувалась неофіційна емблема — п'ятикутник, як символ п'яти континентів. Офіційними мовами вважались англійська, французька й іспанська (з 1920 р.). Штаб-квартира організації знаходилась у м. Женеві (Швейцарія). Формально Ліга Націй існувала до квітня 1946 р., хоча фактично припинила діяльність у 1939 р. напередодні Другої світової війни.



- Розгляньте карикатуру з британського журналу *Punch* (липень 1920 р.). На яких, на Вашу думку, особливостях Ліги Націй наголосив художник, зобразивши її в образі кролика? Якою на малюнку постає поведінка кролика перед пітоном (міжнародні суперечки)? Що означає фраза кролика в контексті надій, що покладалися на Лігу Націй як на силу, що зможе запобігти новій війні? Яких повноважень, на вашу думку, потребувала Ліга Націй?

Карикатура «Моральні переконання», 1920 р.

(Кролик каже: «У мене немає ні сил, ні можливостей опиратися загрози. Єдине, що залишається, — загіпнотизувати змію поглядом»).